A Terror, a Holokauszt és a Sorsok Háza ● Hegedű és létra: Chagall és Ámos

ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 650 Ft
2013. november / XXV. évfolyam 9. szám

szombat



Fürdővilág

Duna, Tisza, Balaton, Karlsbad, Lukács és társaik...

szombat

Zsidó politikai és kulturális folyóirat

HA ÉRDEKEL A POLITIKA, A KULTÚRA... HA ÉRDEKEL A ZSIDÓSÁG...
HA FONTOSNAK TARTOD A SZABAD VÁLASZTÁST...
HA FONTOSNAK TARTOD A HAGYOMÁNYT...
HA FONTOS A SZEMÉLYES VÉLEMÉNY... HA FONTOS A KÖZÖSSÉG...
ÉS HA NEM KÉRSZ AZ ELŐÍTÉLETEKBŐL...









Közénk tartozol. Számítunk rád.
Számíthatsz ránk!

OLVASD A SZOMBATOT, ÉS LÉGY ELŐFIZETŐNK 2014-BEN IS!

Mi nem emelünk árat!

2014-ES TERVEZETT TÉMÁINK:

- Választás előtt
- Új magyar-zsidó identitás?
- Fiume, Trieszt, Abbázia – A Monarchia bája
- 70 éve – a vészkorszak emlékezete
- Riportok, sztárinterjúk és új arcok
- Filmek, darabok, könyvek

Előfizethetsz a lapban található csekken egy évre legalább 5950 Ft-ért, vagy banki átutalással a 11709002-20066703-as OTP számlaszámra. Lapunk példányonkénti ára 650 Ft. Előfizetőknek egy példány 595 Ft. Előfizetés külföldre 50 Euro, vagy 80 USD.

Előfizetőink között kisorsolunk...

- egy ingyenes utazást a Mazsike „Határtalan" programjának kulturális zarándoklatára
- egy kétszemélyes vacsorát a Carmel étterembe
- egy egész éves Bálint házi bérletet a programokra
- egy egész éves bérletet a Bálint Ház edzőtermébe.

www.szombat.org

facebook.com/szombat.folyoirat

TARTALOM

4 | VEZÉRCIKK
Szántó T. Gábor:
A Terror, a Holokauszt
és a Sorsok Háza

7 | LÉGIERŐ
Ari Shavit:
A Richterek története

11 | KÖZFÜRDŐ
Vadas János:
Kurlender kalandjai
– A zsidók és a fürdőkultúra

15 | LEMERÜLÉS
Radvánszki Péter:
Előbb a mikve,
utána a zsinagóga

17 | FÜRDŐTÁRSADALOM
Schweitzer Gábor:
„...itt mindenki izraelita"?
– Zsidók a békeidők
fürdőéletében

21 | TVISZTKORSZAK
Nyár, Füred,
beatkorszak

22 | SZÁZADELŐ
Czingel Szilvia: A „bikavonat"
– Hol és hogyan nyaralt a pesti zsidó
polgár a századelőn?

25 | EMLÉKTÁBLA
Gervai András: A Lukács
– „Ahol kilazulhatnak a testből
a lélek görcsei..."



11–31. FÜRDŐTÁRSADALOM

28 | TÖRZSVENDÉG
A Lukácsban
mindig van minjen
– Robicsek úr

30 | KAMASZKOR
Szántó T. Gábor:
Úszóház

31 | IRODALOM
Uri Asaf versei

32 | ÁLOM ÉS EMLÉKEZET
Hegedű és létra, álom
és emlékezet
– Marc Chagall és Ámos Imre
kettős kiállítása

34 | HONTALANTÁBOR
DP regény
Dunai Andrea: *Levelek
a hontalanságból*

szombat

2013. november
5773. Kiszlév

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata
Megjelenik évente tízszer

Szerkesztőbizottság:
Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamár Jáoz-Keszt
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:
Szántó T. Gábor főszerkesztő
Gadó János
Deák Andrea szerkesztőségi titkár
Magó Katinka (pénzügyek)

Állandó külső munkatársak:
Uri Asaf, Csáki Márton,
Németh Ványi Klári, Panyi Szabolcs,
Pályi Márk, Seres Attila,
Szarka Zsuzsanna,
Vári György, Várnai Pál

A megjelenést támogatja:
Amerikai Joint Magyarország
Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány

Nemzeti Erőforrás Minisztérium
nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram

A héber és jiddis szavak átírása a szerzők felfogását tükrözi

Terjeszti a Lapker Rt.

A kéziratok szerkesztése lezárult: 2013. október 14-én

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Bálint Ház
1065 Budapest, Révay u. 16.
234-es és 235-ös szoba
Telefon: 311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org
Címünk az interneten:
http://www.szombat.com

Előfizethető a kiadóhivatalban, illetve postautalványon az OTP 11709002-20066703 „Szombat" számú alszámlán

Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Felelős kiadó:
Kirschner Péter, a Mazsike elnöke

Nyomdai előállítás: Pannonia Nyomda Kft.

Szántó T. Gábor

A TERROR, A HOLOKAUSZT ÉS A SORSOK HÁZA

Az 1988–90-es rendszerváltás óta hol halkabban, hol hangosabban zajlanak a magyarországi viták a közelmúltról, a huszadik századról, két totalitárius rendszer örökségéről, a vészkorszakkal és a pártállammal kapcsolatos veszteségekről és a felelősségről. Ezek a viták nemcsak történelempolitikai, hanem identitásviták is. A múlttal kapcsolatos álláspont körvonalazza sokszor a jelenről és a jövőről vallott nézeteket: kik vagyunk, hol állunk, hová tartozunk? A folyamat része a mindennapjainknak: a viták mellett könyvek, megváltoztatott utca- és közintézménynevek, szobrok, átalakított terek és újonnan alakult múzeumok jelzik az eltörölni kívánt hagyományt és az újraformált és megszilárdítani kívánt emlékezetet.

Van azonban egy felismerhető sajátossága a magyar emlékezet formálódásának, illetve az emlékezetpolitikai csatáknak. Az új történelmi-kulturális emlékezet kialakulása gyakran nem szerves módon, értelmiségi diskurzusokat követően formálódik intézményessé, hanem azelőtt, azok helyett, inkább felülről, némileg erőltetett, vezényelt módon.

Ha végiggondoljuk például azzal kapcsolatosan már létrejött két intézmény, a Terror Háza (2002), a Holokauszt Dokumentációs Központ és Emlékhely (2004), és a 2014-ben megnyitni szándékozott Sorsok Háza – a Holokauszt Gyermek Áldozatainak Emlékhelye, Európai Oktatási Központ történetét, egy fontos, közös pontot találhatunk történetükben.

Hiányzó viták

A két korábbi intézmény a Medgyessy-, illetve az első Orbán-kormány idején nyitotta meg kapuit, és egyik tartalmi tervéről sem folyt a kivitelezés előtt nyilvános szakmai-értelmiségi vita, mely visszahatva a tervek kidolgozóira, alakíthatta, finomíthatta volna a koncepciót, hozzájárulva ezzel nemcsak a kiállítások kiérleltségéhez, hanem bizonyos társadalmi tudatossághoz és a nemzeti mentálhigiéné számára oly égetően fontos konszenzusok kialakításához is. A múzeumok megnyitása után persze volt vita bőven, de ezek már nem hathattak vissza érdemben a tárlatokra.

Egy mégannyira jelentős köztéri emlékmű sem hasonlítható ugyan össze az annál sokkal komplexebb múzeumokkal, de emlékezzünk rá, hogy a Mahnmal, a vészkorszak berlini emlékművének tervezgetése, vitája, pályáztatása és kivitelezése évekig tartott.

Az emlékezetmunkának az ahhoz szükséges terek létrehozása mellett az azt megelőző, a létrehozásukhoz vezető vita megkerülhetetlenül fontos része. Megkockáztatom, e vitafolyamatok a társadalmi tudatosság szempontjából hasonló fontosságúak, mint maguk a megvalósult intézmények, sőt az sem kizárt, hogy némely esetben mé-

lyebb benyomásokhoz vezethetnek, mint a felépült objektumok, hiszen az élénk vita élteti az emlékezetet, míg a hűvös kövek alkalmasint sírként magukba zárják azt.

Van még egy sajátossága a magyar emlékezetpolitika, véleményem szerint e pillanatban legfontosabb tereinek, a fent említett múzeumoknak. Mindkettő – a jövőre megnyitni szándékozottal együtt mindhárom – közpolitikai akarat részeként, állami költségvetésből jött létre, állami költségvetésből is tartja fenn magát, függve a mindenkori fenntartó kormányzatok esetleges beavatkozásától, szemben azokkal az intézményekkel, amelyek közadakozásból, alapítványi támogatásokból, több lábon állva léteznek. (A Terror Háza nevét egy baloldali politikus kívánta átnevezni, a HDKE kiállítását a régi kuratórium és igazgató lecserélése után egy jobboldali politikus javasolta átalakítani – végül egyikre sem került sor, bár a mindenkori kormányoknak anyagi befolyása van a múzeumokra az intézmények támogatása révén.) Ugyanakkor azért fontos, hogy állami beruházásból hozták létre őket – minden hiányosságukkal együtt –, mert az állam ezáltal kifejezte elkötelezettségét a történelmi emlékezet fenntartása mellett.

A Terror Háza, a HDKE és a Sorsok Háza létrehozásáról is jobboldali kormány döntött. Az elsőt még a 2002-es választások előtt, a Fidesz vezetette kormány idején, a HDKE-t már a szocialista vezetésű kormány alatt avatták fel. Mindkettőt sietősen hozták tető alá, és nyitották meg a közelgő választások előtt, a HDKE-t ideiglenes kiállítással. Úgy tűnik – a rendelkezésre álló roppant rövid idő ellenére –, a többek által nyilvánosan vitatott nevű Sorsok Házát is a választások előtt szeretnék átadni. A korábbi két emlékhely könnyebben illeszkedett a kialakításukkor és megnyitásukkor éppen regnáló kormány ideológiájába, de mindkettőt több bírálat érte a másik oldal kritikusaitól.

Eltérő hangsúlyok

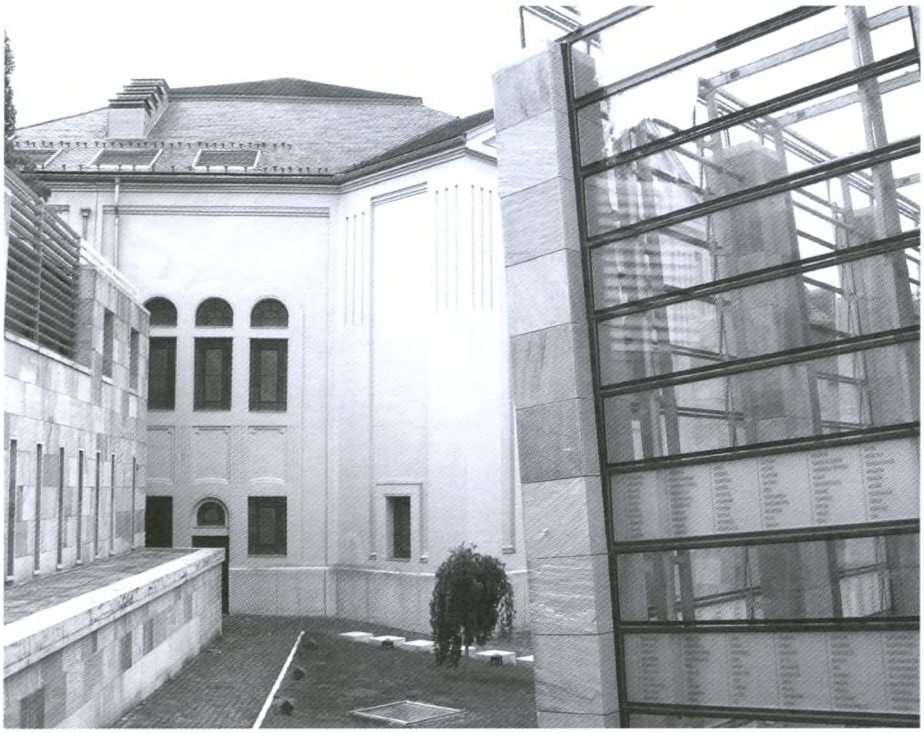
A Sorsok Háza kapcsán az érdeklődők közül sokan aggódnak, a bejelentett nemzetközi tanácsadó testület ellenére, hogy a rendelkezésre álló rövid idő elegendő-e egy komoly koncepció kiérlelésére és méltó megvalósítására, valamint amiatt, hogy a



Terror Háza

kiállítás majd arányosan fejezi-e ki a vészkorszakért viselt magyar felelősséget. Sokan úgy vélik, a Sorsok Háza fölösleges: ott a HDKE, bár sajnálatos módon igen csekély látogatottságú, és nem tudott igazán bekerülni a kulturális köztudatba. Lehet mindezt intézményvezetési hibaként is értelmezni, de talán igazságosabb a vészkorszakkal kapcsolatos társadalmi közönyt, a múzeummal való érzelmi azonosulás hiányát, a felelősségtudattal szembeni ellenállást is mérlegelni. Mindenesetre, míg a Terror Háza magyar áldozati identitásképét sokan osztják, és az intézmény a jobboldal markáns ideológiai azonosulási pontjává vált, a HDKE magyar politikai és társadalmi felelősséget felmutató tárlatával, a zsidóként megbélyegzett áldozatokkal nem sikerült széles együttérzést kivívni, és ideológiai azonosulási pontként sem tudott vonzást gyakorolni, azon túlmenően, hogy technikai kivitelezésében, látványosságában sem képes versenyezni a Terror Házával. Sokan érzékelik azt is, hogy a HDKE szándékolt depolitizálása következtében az elmúlt három évben elvesztette kapcsolatát a kortárs kultúrával.

A kormányzati döntéshozók úgy vélik, a Sorsok Háza esélyt jelent, hogy növelje a holokauszttudatosságot, különösen a legfiatalabb korosztály, az iskolások körében. A terv egyes kritikusai szerint a jobboldali kormányzat másfajta vészkorszak-reprezentációt szeretne látni, mint ami a HDKE-ben megtestesül, s minthogy a HDKE tárlatának átalakítási szándéka két éve nagy port vert fel, hazai és nemzetközi kritikába ütközött, egy új intéz-



Holokauszt Dokumentációs Központ

ményt inkább preferálnak. A tavalyi Wallenberg-emlékév, azonosulási mintát kínálva, az embermentésre próbálta áthelyezni a pedagógiai hangsúlyt a magyar felelősség néhol eltúlzottnak érzett, bűntudatkeltő nyomatékosításáról, mely utóbbi nem hozta meg a kívánatos társadalom-lélektani áttörést, a holokausztttudatosságot. Sokan úgy gondolják, hasonló, az embermentésre fókuszáló pedagógiai szellem testesül majd meg a Sorsok Házában is, ugyanakkor tartanak attól, hogy ez relativizálja is a felelősséget, és tovább jelentékteleníti a HDKE intézményét.

Kétségek és remények

Magyarország, elsősorban a Jobbik parlamenti jelenléte, gyakori antiszemita megnyilvánulásai, néhány kormányközeli publicista ámokfutása, néhány kínos kitüntetés, szélsőjobboldali írók tananyagba emelése, a Horthy-reneszánsz, az Új Színház ügye, másrészt az Anti-Defamation League vitatott eredményű felmérése és a nemzetközi sajtóvisszhangok révén – tegyük hozzá: eltúlzott mértékben – ma „antiszemita ország" hírében áll. (Az antiszemitizmus friss felméréséről a *Szombat* októberi számában olvasható tanulmány.) Az erősen vitatott, hatalomkoncentráló kormányzati intézkedések – új alkotmány, választási törvény, az alkotmánybíróság jogkörének szűkítése stb. –, kiegészülve a szélsőjobbról gerjesztett antiszemitizmus hírével, sokak szemében fenyegetőek, összemosódnak, kínos történelmi párhuzamokra kínálnak lehetőséget, és rossz benyomást tesznek a Kelet-Közép-Európára amúgy is gyanakodva figyelő nyugati világra. Amennyire érzékelni lehet, a kormány a főleg 2006 óta élessé váló politikai csaták és a gazdasági válság hatására megélénkült zsidóellenes előítéletek ellen is szeretne tenni valamit, és az elmúlt években hangsúlyossá vált rossz nyugati országimázst is szeretné megváltoztatni az emlékév nagyszabású rendezvénysorozatával, az iskolai kerettantervek tervezett módosításával, az új múzeummal, valamint azzal, hogy az International Holocaust Remembrance Alliance együttműködés 2015-ös elnökségét megpályázta, és a 2014-es emlékév terveinek ismertetése nyomán el is nyerte.

A 2014-es emlékév kapcsán azonban néhányan, elsősorban a honi zsidó közélet résztvevői közül azon aggodalmuknak is hangot adnak az elismerés mellett, vajon nem lesz-e túl sok rendezvény, nem válthat-e ki a jó szándékú kezdeményezés a társadalomban ellenkező hatást: csömört és ellenszenvet a kampányszerű emlékezéssel szemben. Lehet, hogy helytálló az aggodalom, lehet, hogy alaptalan. Elképzelhető, hogy épp ez az egész országra kiterjedő megemlékezéssorozat hozhat valamiféle áttörést a társadalmi holokausztttudatosságban és az előítéletes gondolkodás visszaszorításában, különösen, ha kiegészül az iskolai oktatásban bevezetendő új elemekkel.

A kulturális emlékezet kialakításának nem csak az intézményekben megtestesülő végeredménye a fontos. Talán nem is ez a legfontosabb, bár bizonyos, hogy az intézmények maguk is hozzájárulnak az emlékezetmunka későbbi folyamatához és fenntartásához. A köztéri emlékművek, múzeumok általában leképeznek egy már több-kevesebb konszenzuson alapuló társadalmi tudást, intellektuális és erkölcsi álláspontot. Ennek az álláspontnak a kialakítása – különösen egy olyan bonyolult, megosztó történelmű, sok nyílt kérdést hordozó országnak, mint Magyarország – hosszú, több évtizedes processzus. A túlságosan is átpolitizált szellemi folyamatok részeként és szolgálatában, idő előtt létrehozott múzeumok – melyek nem alapulnak kiérlelt és megszilárdult konszenzuson, hanem e múzeumoktól várják a konszenzusos tudás létrejöttét – nem feltétlenül segítik a nemzeti köztudat megbékélését saját történelmünkkel, csak további vitákat indukálnak.

Ennek szellemében hasznos volna, ha a politikai döntéshozók kellő időt hagynának az új múzeum koncepciójának kialakítására, az intézmény kivitelezésére, hogy a két korábbi hasonló intézménynél szélesebb elfogadottságú mű jöjjön létre, mely a hozzávezető, vitákkal szegélyezett utat is a méltó emlékezés céljait szolgáló eszköznek és egyben a nemzeti önismeretet és öntudatot szolgáló célnak is tekinti.

Ari Shavit

A RICHTEREK TÖRTÉNETE

Részlet Ari Shavit, a *Haarec* főmunkatársa *Hazám, az ígéret földje* című könyvéből, amely november 19-én egyszerre jelenik meg New Yorkban, Rómában, Amszterdamban, Tel-Avivban – és Budapesten, az Atlantic Press kiadó gondozásában.

A Richterek története is nagy reményekre jogosít. Kobi Richter 1945 karácsonyán született. Kalman, az apja Vlagyimir Zsabotyinszkij, az ismert revizionista cionista vezér tanítványa volt. A lengyelországi Lwówban született, 1935-ben emigrált Palesztinába, átigazolt a Munkapárthoz, Sdomban dolgozott egy vegyi üzemben, majd északra ment a Ramat Yohanan kibucba. Anyja, Mira egy lwówi ultraortodox családban született, amely nem emigrált időben és elpusztult a holokausztban. Kalman a kibucban hegesztő volt, de pénztáros és gazdasági vezető is. Mira a tehenészetben dolgozott és a közös ruharaktárnak is ő volt a vezetője. Kalman és Mira is egyenes, következetes katonája volt a cionista forradalomnak.

Richter első emléke a háború. Míg 1948-ban a család a kibuc óvóhelyén tartózkodott, a kétéves fiú kis kezével a földimogyoró héját babrálta. A gyermekkora ezzel együtt békésen telt. Ramat Yohanan az ötvenes években felvirágzott. A holokausztról senki nem beszélhetett, maga a háború misztikus emlék volt – valódi veszélyt senki nem látott maga előtt. Az ő szemében a kibuc volt az izraeli társadalom elitgárdája, ez a társadalom meg a zsidó nép elitgárdája, utóbbi pedig az emberiség elitgárdája. Bárki, aki oly szerencsés volt, hogy a kibuc fia lehetett, a csúcsok csúcsának a csúcsára ért.

Kobi Richter tehetséges volt. Négyéves korában tanult meg olvasni, hétévesen hetente négy könyvet falt fel, és mire tízéves lett, már ismerte Dickens és Hermann Hesse könyveit. Nyolcéves korában megtanult úszni, tizenkét évesen a kibuc úszóbajnoka volt, tizenhat évesen országos második helyezett volt gyorsúszásban. Hétévesen a kibuc hegesztőműhelyében megtanulta megkülönböztetni egymástól a különböző csavarokat, tízévesen már hegeszteni is tudott, tizenöt évesen összeszerelt egy motorbiciklit. Ramat Yohanan a kamaszfiú számára paradicsom volt: úszómedence, fémmegmunkáló műhely, gabonamezők, traktorok, lovak és lányok, kacsavadászat, zárak bütykölése, gombaszedés, és nagy furikázások egy éjszakára kölcsönkapott autókkal. Minden lehetséges volt.

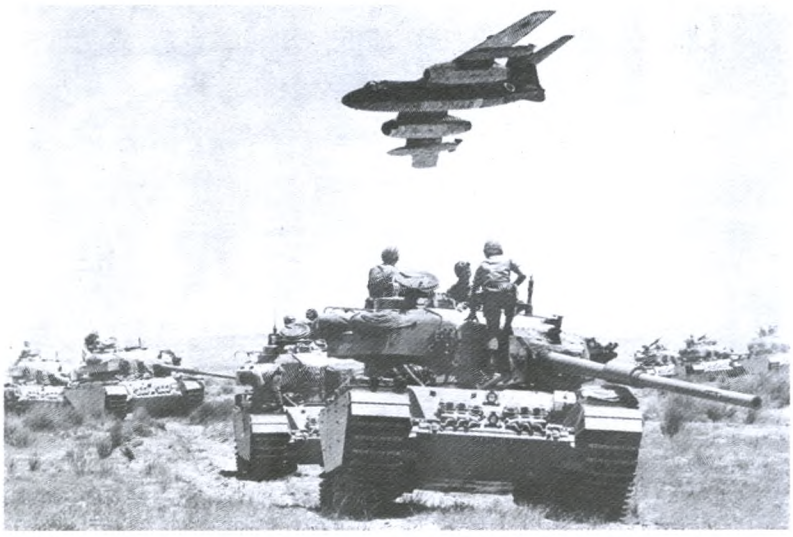


Életkép a Ramat Yohanan kibucból

Kobi Richter jó felfogású fiú volt. Ahogy közeledett a bár micva, a felnőtté avatás, ráeszmélt, hogy belső ellentmondás van a kibucban ápolt két legfőbb érték: az egyenlőség és a szabadság között. És noha felismerte, hogy a féltékenység, a hazugság és a kicsinyesség benne van a közösségi életben, ettől még elkötelezett maradt. A nagy szocialista, nemzeti és zsidó ünnepeken ő is énekelt és táncolt. Amikor a nők körtáncot lejtettek, a férfiak ekevasakkal a kezükben az aratást imi-

tálták, a szülők pedig a fejük fölé emelték a gyerekeiket, Kobi szemében könnyek gyűltek. Teljesen azonosult az izraeli pionírmozgalom elbűvölő világi vallásával. Kitüntetettnek érezte magát, hogy egyike lehet a kevés kiválasztottnak, akik elvezetik ezt a népet a rabságból a szabadságba, a gyengeségből a hatalomba, a Soából az újjászületésbe.

Ramat Yohanan nemcsak egy kommuna volt, mely megvalósította a szocialista-cionista álmot, hanem sikeres biznisz is. A modern tehenészetben a tehenek kétszer annyi tejet adtak, mint az amerikai közép-nyugaton. Műanyagüzemük az elsők egyike volt a kibuc mozgalomban. A kibucnak avokádó ültetvénye is volt, ahol a 16 esztendős Richter bevezetett egy új öntöző-



1967: egy izraeli bombázó visszatér a bevetésről

rendszert. Gyapotföldjein a tizenhét esztendős Richter saját tervezésű gyapotszedőgépét használták. Ramat Yohananban gépesített mezőgazdálkodás folyt és ipari létesítményei is fejlettek voltak. A kommuna nemcsak a romantikus cionista szocializmus melegháza volt, hanem melegágya a „meg tudjuk csinálni" szellemnek és a komoly műszaki teljesítménynek is.

Amikor 1964-ben Richter bevonult az izraeli légierőhöz, ott azokat a dolgokat találta, amiket a legtöbbre becsült: minőséget, versenyszellemet, fejlett technikát. Kedvelte a kihívást, amit a repülőgépek feletti ellenőrzés jelentett, hiszen azok nagyobb magasságokra és sebességekre voltak képesek az embernél. Richter számára a pilóta volt a modernkori lovag, a magányos harcos, aki képes megölni más magányos harcosokat. Richter szerette a légi harcot. Hitt a saját képességeiben, és örült, hogy naponta próbára teheti azokat. Felsőbbségérzete miatt nem volt valami népszerű sem a bajtársai, sem a felettesei körében, de senki nem tagadhatta le rendkívüli tehetségét. A kitűnő diák, a hegesztő, az úszóbajnok, a vadász, a táncos és technikai zseni kitűnő pilóta lett. Richter volt az Izraeli Légierő plakátfiúja a hatvanas években.

1967. június 5-én Kobi Richter felszállt a lyddai repülőtérről

egy francia gyártmányú Ouragan bombázógéppel. A 107-es repülőszázadhoz tartozó repülő más gépekkel együtt délnek tartott, alacsony repülésben és teljes rádiócsendben, mielőtt délkeletnek fordult volna, Egyiptom felé. A Moked hadműveletet az Izraeli Légierő éveken keresztül gyakorolta. Richter maga is egy tucat gyakorlaton vett részt. A stratégia az volt, hogy csaknem az egész izraeli légierőt egyszerre kell felvinni a levegőbe, és abszolút meglepetésszerű csapást mérni velük Egyiptom, Szíria, Jordánia és Irak harminc repülőterére. Most, ahogy a 107-es repülőszázad a Negev nyugati része felett repült, Richter izgalomba jött a gondolatra, hogy a terv megvalósul. Több tucat repülőgép volt a levegőben, útban Luxor, Amman és Damaszkusz felé. Az ég szinte elsötétült, ahogy a sasszárnyak lecsapni készültek. Richter úgy érezte, mintha hatalmas erők szabadultak volna fel a parányi Izraelből, melyektől hamarosan megremeg az egész Közel-Kelet. Egy misztikus erő részének érezte magát, amely váratlanul emelkedett fel az ígéret földjéről. Minden egyes bombázó a megfelelő helyen, a megfelelő magasságban volt, a megfelelő irányba tartott. Mindez abszolút csöndben, tökéletes irányítással, mint valami különleges szentség. Ilyen esemény még soha nem történt, és nem is fog történni többé.

Reggel 7 óra 45 perckor Richter százról ezer méter magasba vitte fel a gépét. Amikor El-Arish repülőterét meglátta, az pontosan úgy nézett ki, ahogy a képeken: az irányítótorony, a felszállópályák, a MIG vadászgépek. Richter hetvenhat francia gyártmányú rakétát lőtt ki a légvédelmi ütegre, mely mintegy harminc másodperc alatt megszűnt létezni. Aztán még háromszor visszafordult, hogy három precíz csapással megsemmisítsen három MIG-17-es vadászgépet. Az A 107-es repülőszázad tizenöt perc alatt harcképtelenné tette az El Arish-i repülőteret. Három óra leforgása alatt az Izraeli Légierő négy arab légierőt semmisített meg. Miközben Richter hazafelé tartott és megkezdte a leszállást a rehovoti narancsültetvények felett a lyddai repülőtér felé, tudta, hogy a háborút már megnyerték, Izrael pedig mostantól regionális hatalom, a legerősebb ország a Közel-Keleten.

1968-ban Kobi Richter vadászpilóta lett. 1969 és 1973 között részt vett egy sor légicsatában és tizenegy ellenséges gépet lőtt le. Az egyik vezető vadászpilótája volt annak a légierőnek, mely Izrael légifölényét biztosította. De miközben a hadseregben szolgált, biológiai és biokémiai doktorátust is szerzett, 1979 és 1982 között pedig a Massachusetts Institute of Technologyn a mesterséges intelligencia tárgykörében végzett mesterkurzust.

Pár évvel később Richter ezredes elhagyta a légierőt, s a biztonsági erők és a hadsereg négy más tisztjével együtt megalapította első high-tech cégét, az Orbot vállalkozást. Az Orbot kidolgozott egy újító jellegű optikai megfigyelő rendszert, melyet a nyomtatott áramkörök gyártásánál használnak, s amelynek sebessége és felbontása korábban ismeretlen értékeket mutatott. Az Orbot 1986-ban vitte piacra termékét, és 1989-re ebben a szegmensben a világpiac 60 százalékát uralta. Miután izraeli versenytársával, az Oprotechhel egyesült, létrejött az Orbotech, mely ma ennek a piacnak közel 80 százalékát uralja. A 21. század második évtizedében az Orbotech több mint ezerötszáz embert foglalkoztat és mintegy félmilliárd dollár bevétele van évente. 1992-ben Richter visszavonult a társaságtól, készen arra, hogy új vállalkozásokba fogjon, bár továbbra is az Orbotech legnagyobb részvényese.

A Medinolt Richter 1993 decemberében alapította. Rájött, hogy a szívgyógyászatban a következő korszakos eszköz a stent lesz, egy parányi kis műszer, melyet dróthálócsőben helyeznek el az artériában. Utóbbi nyitva tartása lehetővé teszi a normális vérkeringés fenntartását. A kilencvenes években ezek a műtétek még problematikusak voltak, mert a behelyezett műszer vagy túl merev volt és így nehéz volt a helyére tenni, vagy túl rugalmas, és akkor behelyezés után behorpadt. Szükség volt egy olyan újfajta értágító alkalmatosságra, amely kellőképpen rugalmas a behelyezéskor, és kellőképpen merev a behelyezés után. Richter kifejlesztette ezt a merev-flexibilis értágítót, igaz, nem egyedül, hanem Grisa Pinchasik orosz harckocsitervező mérnökkel, aki akkoriban vándorolt be Izraelbe. Richterék Ramat Hasharonban lévő lakásának konyhájában a forradalmi újítás első kísérleti modelljei üres túrósdobozokból készültek. Öt évvel később, miután partnerségi megállapodást írtak alá az amerikai Boston Scientific céggel a termék forgalmazásáról, a Medinol százezer értágítót értékesített havonta, és évi bevételei meghaladták a 200 millió dollárt. 1999 közepére a parányi jeruzsálemi cég a nemzetközi értágító piac 35 százalékát uralta.



Ami a Medinol sikerét még látványosabbá tette, az Kobi eredeti gyártási megoldása volt. Ennek eredményeként a Medinol adózás utáni nyeresége dollároként 86 cent volt. A kilencvenes évek végén Kobi és Yehudit Richter a világ egyik legprofitábilisabb társaságának a tulajdonosa volt.

2000-ben keserves jogi konfliktus zajlott le a Richter és a Boston Scientific között, és mind a gyártást, mind az értékesítést le kellett állítani. De hét év bírósági marakodás után Richterék megnyerték a pert. A nekik megítélt 700 millió dollár által a Bizaron lakótelepen felnőtt Yehudit, a Mengele-ikrek egyikének lánya, és a cionizmus katonáinak gyermekeként Ramat Yohanan kibucban felnőtt férje


Kobi és Yehudit Richter

a leggazdagabb izraeli házaspárok közé emelkedtek.

Évek óta ismerem Kobit, a barátom. Mint mindig, most is a gazdag észak-tel-avivi Arsuf kertvárosban lévő tengerparti villájában találkozunk. A nappalijában állva egy láthatatlan gomb megnyomásával egy hidraulikus ételliftet varázsol elő egy kis hordóval, benne 1964-es évjáratú burgundi. Előbb egy palackot tölt meg a borral, majd a palackból csurgatja az italt a borospoharakba. Megkérdezi, hogy mit gondolok erről, de már mondja is, hogy mit kell gondolnom. Hosszú előadást tart a burgundi borról és a különleges szőlőről, amelyből ez a bor készül, továbbá arról, hogy a helyi örökösödési jog milyen hatással volt a burgundi borhagyományra. Ezután megkóstolja a bort, és következik a végső ítélet: remek. Emeli poharát a jó borokra és a jó könyvekre, és minden jól elvégzett munkára.

Ugyanazt kérdezem Kobitól, amit Michael Strausstól: Mivel járult hozzá Izrael az ő sikeréhez? Mi az, ami az Orbotech és a Medinol cégekben izraeli? Richter azt válaszolja, hogy a titok „a kard ekevassá kovácsolása. Nemcsak amiatt, mert ez jó a béke szempontjából, hanem – mondja nevetve – azért is, mert ez a jó az ekevasnak. Ez nem csupán Ézsaiás és Mikeás nagyszerű próféciája volt, hanem kiváló üzleti terv is egyben. Ami az Orbotechet és a Medinolt világra segítette, és ami az izraeli high-tech fellendülést hozta, az a rengeteg erőforrás, amit az évtizedek folyamán az állam a fejlett hadiiparba invesztált. Izrael számára a hadiipari program

ugyanazt jelentette, amit az Egyesült Államok számára az űrkutatás. Meghökkentően nagy humán tőke keletkezik belőle, a legfejlettebb technológiák jönnek létre általa, melyek később leszivárognak a high-tech iparba és előrelendítik azt. Az nem véletlen, hogy az Orbot alapítója három pilóta és két kitüntetett biztonsági tiszt volt. Az sem véletlen, hogy a Medinol áttörését az izraeli lézer- és rakéta technológia tette lehetővé. Amit az ország fél évszázadon keresztül a biztonságába befektetett, az a high-tech fellendülés formájában busásan megtérült.

Van azonban egy második tényező is, mondja Richter. Az Orbotnak volt egy kiváló személyekből álló, kis szakmaközi csapata. „Mi voltunk a legjobbak a mesterséges intelligenciában, a hardverben és a finommechanikában. Ez a csapat bármire képes lett volna. Ez is nagyon izraeli dolog, hogy van egy kis elitcsapat, melyben magasan képzett szakemberek nap mint nap együtt dolgoznak a közös cél érdekében. A Medinol ugyanennek a variációja volt; ez esetben egy személyben volt meg minden, amiről ez a társaság szól: biológia, orvostudomány, mérnöki ismeret, komputertudomány és finommechanika. A nagy amerikai cégeknél szinte lehetetlen olyan programozót találni, aki megérti a véredények biológiáját, vagy egy olyan doktort, aki ért valamit a műanyagokhoz. Így a döntések konszenzussal születnek, ami nehézkes és sok hibalehetőséget rejtő folyamat. A Medinolnál azonban minden együtt volt, s ugyanígy az Orbotechnél is minden szakmaközi volt. Időt lehetett megtakarítani, a hatékonyság megháromszorozódott. Az üzleti vállalkozás is kohéziós organizmusként működött: célirányos, erős, egészséges volt, képes volt a legjobb eredményeket produkálni. Különféle formákban és alakzatokban, de ugyanez történik sok kezdő izraeli vállalkozással. Kicsiny, de egységes csapatok ezek, megvan bennük az egységes gondolkodás és kreatív hajtóerő, ami az amerikai és európai üzleti életben is ritkaság."

„Afféle büszke zsidó beduinok"

A harmadik tényező a bevándorlás – mondja Richter. Egymillió orosz érkezett Izraelbe a kilencvenes években, köztük több százezer fantasztikus képességű ember – mérnökök, műszakiak, programozók. „Ebből nagy hasznunk származott mind az Orbotech, mind a Medinol esetében. Volt egy időszak, amikor az alkalmazottaink 85 százaléka volt orosz. A merev-flexibilis értágító társfelfedezője és a társaság társtulajdonosa egy orosz bevándorló. Ez a bevándorlási hullám az egész izraeli iparnak hasznára volt. Az izraeli kreativitás és az orosz alaposság kivételesen produktív volt. Tehát ha azt kérdezik, mi volt az én sikerem és az izraeli high-tech forradalom sikerének a titka, akkor a válaszom négy dologból áll: a védelmi ipar infrastruktúrája, az izraeli innováció és improvizációs készség, az orosz szakértelem, és a különféle tudásterületek tehetséges kis csoportokba tömörülése. A különleges kombináció, mely sikerre vitte a cégeimet, ugyanaz a kombináció, mely megmentette Izraelt azáltal, hogy tettre kész nemzetté változtatta."

Borát szürcsölgetve Richter megpróbálja összefoglalni a dolgokat. „Abban a húsz évben, amikor Izrael a kibucról szólt, én egy kibucban voltam. Abban a húsz évben, amelyben Izrael a hadseregről szólt, én a hadseregnél szolgáltam. Most, hogy húsz éve Izrael a high-techről szól, én is a high-techben vagyok. Úgy alakult, hogy Izrael fejlődésének minden szakaszához volt közöm. Az életem az egyik izraeli mítoszból a másikba repített. A kibucban isten gyermekeinek éreztük magunkat. Atlétatermetű, jóképű, lebarnult fiúk voltunk, valamiféle büszke zsidó beduinok, akik mezítláb jártak, traktort vezettek és hajtották a lányokat. Mi voltunk az új, erős zsidók, akik a régi, gyenge zsidók halálából emelkedtek ki. Megvetettük a diaszpórát és lenéztük a dekadens tel-avivi urbánusokat. Mi voltunk az igazi, a cionista álom megvalósulása, Izrael létének gyökere. 1960-ban mi voltunk a mítosz, és a mítosz rólunk szólt. Pontosan az voltam, amit Bruno Bettelheim írt rólam, amikor a hatvanas években a kibucunkat tanulmányozta: az álom gyermeke."

A légierőnél én voltam a Top Gun.

Az 1969–70-es arab–izraeli légi összecsapásokban voltaképpen az Egyesült Államok és a Szovjetunió mérte össze az erejét idegen kezek által. Az én elfogó vadászgépeimen a legeslegjobb technológia volt, amit az amerikaiak gyártani tudtak. Egyszer csak azon vettem észre magam, hogy amerikai vadászpilótákat és a tengerészeti légierő pilótáit tanítom. Tényleg Top Gun voltam. Nem úgy értve, hogy Tom Cruise-t játszottam; Tom Cruise játszott engem. Tíz évvel azután, hogy a légierő pilótája lettem, én voltam a legjobbak egyike Nyugaton. Világbajnok voltam. Megint egyszer egy mítosz megtestesítője. Amikor a kibucok kezdtek elavulni, a légierő lett az izraeli kiválóság kulcsszava. A feletteseim és én voltunk az izraeli képességek és a kiválóság hús és vér megtestesülése.

A nyolcvanas évek végére azonban a katonai mítosz is halványulni kezdett – mondja Kobi. – Az Izraeli Légierő megőrizte ugyan erejét, de rájöttem, hogy az a korszak, amikor Izrael abszolút fölényben volt az égben, befejeződött. Ekkor értettem meg, hogy Izrael fundamentális problémáit semmilyen katonai erő és semmilyen katonai fölény nem oldhatja meg. De ahogy a második legenda szertefoszlott, jött a harmadik: a high-tech. Először volt a Scitex, aztán az Orbotech, aztán sok száz új vállalkozás indult. Befektetési alapok, kutató és fejlesztő központok, telekommunikációs, biotechnikai, orvosi műszeripari, tisztítószereket gyártó cégek keletkeztek. Mintha az innováció hatalmas gejzíre tört volna a magasba ebből a csupasz földből. Ezért van az, hogy Izraelben ma tízszer annyi találmányt szabadalmaztatnak, mint Kaliforniában.

Bokor Pál fordítása

Vadas János

KURLENDER KALANDJAI

A zsidók és a fürdőkultúra

Csobogó csevegés. Locsogó lányok. Bugyborékoló nevetés. A beszéd vízzel kapcsolatos verbális asszociációi nemcsak plasztikusan ábrázolják a folyamatos beszéd különböző formáit, hanem a társadalmi színtérre is reflektálnak. Hiszen hol is lehetne oldottabban beszélgetni, mint egy fürdőben?

A beszéd, a pletykálkodás és a gyógyfürdő élményének shakespeare-i fordulatokban gazdag zsidó vircsaftját mutatja be Scholem Aleichem *Marienbad* című regénye. A hangulat elragadott, így cikkemben kísérletet teszek arra, hogy felfedezzük a XX. század első felében a zsidóság üdülési és fürdő kultúráját. A cikk megírásához nyújtott segítségéért, és a képekért köszönetet mondok dr. Glässer Norbertnek, a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék tanársegédjének. Szeretettel ajánlom a *Szombat* olvasóinak figyelmébe Norbert írásait, különösen a *Magyar Zsidó Szemlé*ben megjelent „Rebbék, gyógyfürdők, tóraifjak és kóser penziók" című munkáját, melyet egyik fő forrásomként használtam.



Rekonstruált római fürdő

Első hallásra azt gondoltam, hogy a zsidóság és a közfürdők világa összeegyeztethetetlen. A szigorú talmudi higiéniai és erkölcsi szabályok nem férnek össze a görög–római és a török tisztálkodási szokásokkal. A zsidók mikvébe járnak. Aki nem jár mikvébe, nem tud zsidó életet élni. Az emancipációig ez a logikai csikicsuki nem tehette volna lehetővé a zsidók számára a köz- és gyógyfürdők látogatását. Miképpen kell azonban eljárni akkor, ha betegség miatt gyógyfürdőbe kényszerül a rabbi? Vagy ha a strandon nem megoldott a férfiak és nők elválasztása? Miképpen biztosították maguknak a XX. század elején a zsidók vallásuk betartásához szükséges tisztasági szabályokat az étkezés, az erkölcs, és egyáltalán, a hétköznapi élet területén?

Miért járunk fürdőbe?

Elsősorban tisztálkodni. A tisztaság fél egészség, ennek megfelelően a nagy vallásalapítók előírták a minimális tisztálkodás szükségességét. A mediterrán népek



Rekonstruált középkori mikve Speyer városában

körében igen fejlett volt a higiéniás kultúra. A görög mitológiában Aszklépiosz, az orvos-félisten személyesíti meg a gyógyítást. Leánya, Hügieia az egészség és a tisztaság istennője. Gustav Klimt *Hygeia* című híres festményén állít emléket az istennőnek, melyen szent állatát, a kígyót (a patikák jele) természetesen illeszti a szecesszió kedvelt ornamentikus folyondárjai közé.

A fürdőzés kultúrtörténete

A rómaiak továbbfejlesztették a görögök fürdőszokásait. Szinte minden villa rusticához tartozott saját fürdő. A polgárok hatalmas, pazar épületeket emeltek a tisztálkodás és pihenés szentélyeiként. Gazdag mozaikdíszítéseik és faragott szobraik arról árulkodnak, hogy a római polgárok sok időt töltöttek a fürdők falai között.

A fürdőkultúra hanyatlása egybeesett a Római Birodalom bukásával. A betörő barbár törzsek, amelyek Európa hidegebb részeiről érkeztek, nem tudtak mit kezdeni a tisztálkodás fellegváraival. Számukra a fürdés unalmas kötelesség lehetett, amit csak nyáron, folyókban vagy tavakban űzhettek.

A törökök, mórok, arabok tisztelték a vizet, és bátran használták fürdésre, öntözésre és édeni kertek létrehozására. A VIII. századi Cordobai Kalifátus mór–arab kultúrája és az orvostudományok fejlődése ismét fellendítette a fürdőzés hagyományát. Nagy Károly elrendelte, hogy minden kórházban építsenek fürdőket, ahol a szegények tisztálkodhatnak. A keresztes hadjáratok is élénk keresletet támasztottak Európa-szerte a fürdőszolgáltatásokra. A középkorban viszont csak a királyok és kevés főúr kiváltsága volt a saját fürdő. Egészen a második világháború utánig nem volt jellemző a fürdőszoba tömeges jelenléte, így a lakosság közfürdőkbe járt tisztálkodni.

C'nijut és meztelenség

A zsidó kultúrkörben a meztelenség a bűnbeeséssel fonódott össze. Az emberi méltóság alapja, hogy nem mutatkozunk egymás előtt mezítelenül. A Tóra írja, hogy a királyt senki nem láthatja meztelenül. Talán a pontos forrást kéne idézni. Ez a meztelenség szellemi szinten is értendő. Csupán az otthon intimitása adhatja meg a királynak is azt az őszinte felszabadultságot, ahol személyiségét gátlások nélkül kibontakoztathatja.

Noé legkisebb fia kinevette apja mezítelenségét, amikor az részegségében ruha nélkül aludt el sátrában. A fiú elmesélte fivéreinek, mit látott, azok pedig betakarták apjukat. Amikor Noé megtudta, mi történt, megátkozta legkisebb fiát.

Sem a görög–római, sem a török fürdőkultúra nem volt ilyen szemérmes. Tudták, hogy kényelmes és egészséges szinte teljesen pőrén fürdőzni. A középkori Európában csupán a gazdagok kiváltsága volt a vetkőzőszoba, a polgárok az úgynevezett *fürdőtisztességként* elhíresült ruhában érkeztek a fürdőbe. Ez a köpenyszerű, de annál lengébb, a testet alig takaró öltözet nem sok titkot hagyott viselője számára. Norbert Elias *A civilizáció folyamata* című munkája tudósít bennünket arról, hogy szinte anyaszült meztelenül közlekedtek a városlakók a fürdőbe menet. Sőt! A medencéket, gőzt és szaunákat férfiak és nők, felnőttek és gyerekek meztelenül és egyszerre használták. Japánban a mai napig koedukáltan használják a közfürdőket. Így érthető, hogy a zsidóság nem követhette az európai fürdőszokásokat.

A modern pszichológia a legtermészetesebb dologként ismeri el, hogy kíváncsiak vagyunk, mi van a másik ember ruhája alatt. Ám a fürdőzés és szaunázás nem erről szól! Napjaink nívós wellnesskultúrája lehetővé teszi, hogy a szaunázást klasszikus módon, azaz ruha nélkül, de intim testrészeinket fürdőlepedővel takarva végezzük.

Fontos, hogy a klóros fürdőruha és a ragasztót tartalmazó papucs ne mérgezze a szauna tiszta levegőjét. Arról nem is beszélve, hogy a fürdőruha alatt hőpangás léphet föl, a bőr kipirosodhat, kipattoghat, a kitágult pórusokba visszajut a kiizzadt méreganyag, klór, gombák stb. A fürdőzés és szaunázás mint ősi tisztálkodási és gyógyulási tevékenység együtt jár a meztelenséggel, ám ez nem jogosít bennünket frivol magatartásra! Viseljük testünket méltósággal, de nem magamutogató módon! Élvezzük a felszabadultságot, de ne hozzunk másokat kellemetlen helyzetbe, hiszen mindenki pihenni, feltöltődni érkezik a fürdőbe.

Visszautalva a királyra vonatkozó tórai tilalomra, beláthatjuk, hogy zsidóként nem lehetett ruha nélkül fürdőzni. A c'nijut, a szerénység, az illendőség, a szégyenérzet fogalmát már Noé kapcsán is emlegettük. Gondoljunk bele, hogy ez az elv a zsinagógákban milyen szigorúan van jelen: a nők a karzaton vagy elfüggönyözött részben imádkozhatnak, akkor tehát egy strandon még inkább be kellett volna tartani.

Az üdülés feltételeinek megteremtése

Az ipari forradalom és a polgári lét adta meg a kezdőlökést az üdülés kialakulásához. Európában azelőtt ismeretlen volt az öncélú testművelés. Munka volt, és a munkára való újbóli felkészülést, erőgyűjtést szolgáló pihenés. A *libido dominandi* archaikus késztetései, mint a vadászat, az antik olimpiák vagy a középkori lovagi torna volt csupán elismert időtöltés. Azonban az elit még csak nem is vadászott, hanem úri módon csupán nézője volt a gladiátorjátékoknak, később a hajtóvadászatnak. (A nemesség mindig is vadászott.) A modern férfi versengésre váltotta a fizikai erőszakot, mely szorosan összefüggött a kapitalizmus kialakulásával, így jelent meg a többek között a lóverseny. A társadalmi idő elvált a természet időbeosztásától. A nem munkával töltött idő nőtt, teret engedve a rekreációnak, a sportnak és a szórakozásnak.

A vasútnak köszönhetően megnőtt a társadalmi mobilitás, a XX. század elején éledő testkultusz divatba hozta a mozgást, és az emberek kirándulni jártak a hegyekbe, úszni és fürdőzni a gyógyforrásokra települt fürdővárosokba. A zsidóságnak megvolt a lehetősége, hogy éljen is az új kor adta vívmányokkal, ám a fürdők még nem rendelkeztek a vallás által előírt infrastruktúrával. Nem volt mindenhol kóser étkezési lehetőség, zsinagóga, a sábbát megtartáshoz szükséges környezet, és nem volt mikve sem.

Hamarosan egész kóser infrastruktúra épült ki. A két világháború között beindult a kóser konzervek és tartós élelmiszerek gyártása, így lehetővé téve hosszabb utazásokat is. 1928-ban újdonság volt Weiss Manfréd konzervgyárának több terméke: a felmelegíthető párolt marhahús, borjúbecsinált és csirkepörkölt. Később Rebenwurzl Salamon és Izidor Globus márkanéven hozta forgalomba kóser konzerveit, melyek kifejezetten a nyaralókat célozták meg.

A *Zsidó újság* 1928. május 18-ai számában egy egész oldalon olvashatjuk a kóser fürdők, vendéglők és panziók hirdetéseit. Értesülhetünk a legnépszerűbb fürdőhelyekről és szolgáltatásaikról: Abbázia, Balatonfüred, Bártfa, Hajdúszoboszló, Karlsbad, Marienbad, Siófok.

A penziók tenger, strand vagy fenyveserdő közelében helyezkedtek el. Ezenkívül a legnagyobb csáberőt a szobákban igénybe vehető folyóvíz, a házban található mikve, illetve a kóser konyha jelentették. De a saját orvos, posta és távirda is felfedezhető a hirdetések szövegeiben. A legnagyobb csáberő azonban már száz éve is az ár volt, megjelentek az akciós ajánlatok. A nagyobb kihasználtság érdekében a szezonon kívüli, valamint a hosszú hétvégékre külön ajánlatokkal készültek a vállalkozók.



Békebeli fürdőhangulat

A városi zsidóság fő célja a pihenés és rekreáció, a természet élvezete volt. Kiszakadni a város lüktetéséből és lelassulni kissé. Viszont milyen cél vezérelhette a vidéki zsidóságot? Hiszen ők egész évben élvezhették a természet békéjét.

Az újságok úgynevezett fürdőlevelekben rendszeresen közölték, hogy a híres rabbik éppen melyik fürdőhelyen töltik éves szabadságukat. Ilyenkor felkerekedtek a vidéki zsidók is, hogy megragadják az alkalmat egy híres rabbival való találkozásra. Kisebb népvándorlás indult el, és igazi zarándokhellyé változtak a fürdővárosok. Olykor az is előfordult, hogy egymástól távol élő tudós rabbik az üdülést kihasználva teremtettek alkalmat arra, hogy egymással találkozzanak, és talmudi vitákat folytassanak. Ilyenkor népes kíséret csatlakozott a rabbikhoz, akik tanulni vagy kapcsolatokat épí-

Ötnapos Sovüajsz-weekend!

Az előnyösen ismert

FRÄNKEL ORTH. KÓSER PENSIO ÉS ÉTTERME SIÓFOKON

a fürdőtelep legszebb helyén (Batthyány-utca 16.) már **május 25-én megnyílik** mérsékelt elősaisoni árakkal. Modern folyóvizes szobák, szép nagy árnyas kert és fedett terrasz. Elsőrangu normál, és diétás konyha. Mielőtt nyaralási programmjáról határozna, okvetlen kérjen prospektust Budapesten: FRÄNKEL PENSIO, Rombach-utca 11.

Újsághirdetések a századforduló éveiből

Rituális fürdő bérbeadása.

A mátészalkai izr. hitközség rituális [illegible] közfürdőjét 1900. január 1-től bérbe [illegible] óhajtja.

A fürdő áll: 1) rituális fürdőből medenczével, 1 kabin, 1 porczellán kád, 2 kabin, 2 beton káddal, 2) kád fürdők, 2 szoba, 2-2 porczellán káddal, 1 szoba, 1 beton káddal, 3) zuhany fürdő hideg medenczével és 6 féle zuhanyal.

A fürdő uj és modern berendezésü, uj szerkezetü gőzkazánnal és gőzfütéssel, a miért is, vizsgázott fürdő, a rituális fürdőhez pedig egy vallási szempontból kifogástala[illegible] kezelő kivántatik.

Részletes értesités a **Mátészalkai izr. hitközség**-nél szerezhető, a hová a pályázatok folyó évi november hó 30-áig beküldendők.



Spira Lázár, a munkácsi rebbe is fürdővendég volt Abbáziában

teni vágytak. Talán nagyzoló zsurnalizmus azt állítani, hogy ebben a szokásban felfedezhetjük a konferenciaturizmus előképét, de a jelenség létezett.

Glässer Norbert kutatása nyomán tudhatjuk, hogy Spira Lázár munkácsi főrabbi orvosai tanácsára Abbáziába utazott gyógyulni. Feleségével és két lányával a Villa Carmenben, azaz a Weiss penzióban lakott, ezenfelül két titkára kísérte. A helyi hatóságok a legmesszebbmenő előzékenységet tanúsítottak vele szemben, hiszen jövetele hírére jelentősen fellendítette az idegenforgalmat. Sok látogató érkezett Fiuméből és Triesztből is, a tanácsot kérők között szép számmal akadtak keresztények is.

Tóraifjak üdültetése

A jó levegő, a jó ételek és a mozgás jó hatással volt az idejüket Tóra tanulással töltő ifjakra. Sok szegény, városi család gyermeke erősödött meg vidéki nyaralás során, ám a pihenés, fürdőzés öncélú, testközpontú ideája, mint szekuláris modell nem volt értelmezhető az ortodoxia számára. Az ideológiai alapot az ortodox ifjúság megmentése adta, eszköze pedig a Hanna egyesület (Kazinczy utca 51.) lett, mely célul tűzte ki a budapesti nyomorban élő, vézna, ideges, fejletlen zsidó gyerekek feltáplálását. Pénzbeli és természetbeni juttatásokat egyaránt elfogadott az egyesület, mely jó kapcsolatot ápolt Abaújszántó, Apc, Balassagyarmat, Hajdúszoboszló, Kiskőrös, Kisvárda, Mátészalka, Nyíregyháza, Pásztó, Sátoraljaújhely, Soltvadkert, Szerencs, Tab és Tokaj hitközségeivel, ahol a helyi nőegyletek és a gazdag iparosok vettek részt a nyaraltatás megszervezésében.

Később a jószolgálati tevékenységen túl a nyaralóhelyek kóser penziói extra szolgáltatásokat is nyújtottak a szüleikkel vagy éppen egyedül érkező gyerekek számára. Ilyen volt a szakszerű pedagógiai és orvosi felügyelet, melyhez németnyelv-oktatás is társult. A szünidőben sem lehettek azonban tétlenek a gyermekek, hiszen a jövendő Tóra-ismerő nemzedékének megmentése volt végtére is a cél, ezért héber nyelvet és talmud-tóra órákat is tartottak a nyaralás alatt, így az üdülés vallási élményt is jelentett a gyermekek számára.

Scholem Aleichem regényében Belcsi Kurlender nem lett jobban Marienbadban. Slajme Kurlender pedig csak egyre betegebb lett. Hiába! A féltékenységet nem orvosolják a gyógyfürdők. Jobban járunk tehát, ha nem alibinek szánjuk a fürdőlátogatást, hanem felüdülésnek.

Láthatjuk, milyen mélyen gyökerezik kultúránkban a fürdőzés hagyománya. Magyarországon, ahol a római, a török és a zsidó fürdőzés is élő tradíció, ahol bővelkedünk gyógyfürdőkben, uszodákban és strandokban, bűn volna nem ismerni és használni ezt a gazdag örökséget. Fürdőzés közben gyönyörködhetünk épített környezetünkben, és világszínvonalon pihenhetünk Budapesten és vidéken is.

ELŐBB A MIKVE, UTÁNA A ZSINAGÓGA

A mikve, vagyis a zsidó rituális fürdő az évezredek során a zsidó vallásos élet legfontosabb helyszíne volt, a zsinagóga mellett. Ezt a régészet is bizonyítja: ásatások során rengeteg mikvét találtak Jeruzsálemben és környékén a Második Templom korából. Többségük nem nyilvános fürdő, hanem magánházak tartozéka volt, vagyis használata a mindennapi élethez tartozott.[1]

Érdekes módon az első, budai zsidókat említő írásos forrás éppen a rituális merítkezéshez kapcsolódik. Jichák ben Mose, az Or Zarua nevű *tesuva*-gyűjtemény szerzője még az 1210-es években járt Magyarországon. Itt kérdezték arról, hogy vajon a budai meleg források alkalmasak-e rituális merítkezésre.[2] Válasza természetesen igen volt, hiszen a tibériási hévizeket is használták a talmudi korszakban erre a célra.[3]

Ugyancsak magyar vonatkozású lelet az ún. Fehérvári kapu mellett nemrég kiásott középkori mikve, amely ma a Királyi Borház és Pincemúzeum részeként látogatható. A kutatások szerint a fürdő a XIII. század második felében épült, és egészen a XV. század elejéig használták.[4] Ahogyan szokás volt a legtöbb újonnan letelepült zsidó közösségben, Budán is a mikve épült meg először, és csak utána a zsinagóga.[5]

Ennek oka abban keresendő, hogy imahelyként akár magánházakat is lehet használni, nem szükséges feltétlenül külön erre a célra építkeznie egy kisszámú közösségnek. A mikve viszont a zsidó rituális élet elengedhetetlen része, nem csupán a közösség, hanem az egyének szempontjából is. Hiszen a mikve egyik funkciója a *nidda* periódus lezárása a nők számára, akik a menstruációs ciklus vége után bizonyos számú nappal lemerülnek a rituális fürdőben, egy áldás kíséretében. A mikvében való lemerítkezés ugyanis

nem a fizikai, hanem a rituális tisztaság

elérését szolgálja. A Talmudban említik például, hogy elvárás a hajmosás a lemerülés előtt – vagyis a tisztálkodás megelőzi a mikve használatát.[6] A legtöbb mikvét ezért tehát úgy építik, hogy fürdésre, öltözködésre vagy egyéb kozmetikai és kényelmi célra legyenek helyiségek benne. Egy kóser mikve megépítésekor persze figyelembe kell venni, hogy az esővíznek, vagy más forrásból jövő víznek teljesen természetes úton kell eljutnia a gyűjtőmedencébe.

A rabbik évszázadokon át vitatkoztak a menstruáció utáni úgynevezett tiszta napok számán, amelyek elteltével már megengedett a rituális merülés. Az egyik legérdekesebb kortárs fejlemény Susan Grossman rabbi 2006-ban megjelent responzuma,[7] amely korai rabbinikus forrásokra hivatkozva, a ma elterjedt szokással, vagyis hét tiszta nappal ellentétben összesen hét napban határozza meg a teljes *nidda* periódus idejét. Ez egyébként az eredeti, bibliai előírás,[8] amin később a rabbinikus értelmezés szigorított.[9] Grossman rabbi írása a mikve 21. századi újrafelfedezésének kapcsán született, amelynek során egyre több konzervatív és reformközösségben is terjed a rituális merülés gyakorlata.



Egy korszerű mikve



Merítkezés a tengerben

Szokás az esküvő előtti lemerülés, mind a menyasszony, mind a vőlegény számára. A halachikus magyarázaton kívül láthatjuk ennek szimbolikus jelentőségét: az újjászületést a házaséletben. Rituálisan lemerülni ugyanis csakis minden *chacica*, a test és a víz közötti akadályok (ruha, ékszer stb.) nélkül lehet, vagyis teljesen meztelenül, a testet teljes egészében lemerítve.[10] Nem véletlen, hogy szokás nagyünnepek előtt merítkezni, hiszen a Ros Hásáná és a Jom Kipur a bűnöktől való teljes megtisztulást, egyfajta újjászületést jelent a vallásos zsidó számára. Haszid szokás Sábbát bejövetele előtt lemerülni.

A betérők számára a zsidóság egy új életszakasz kezdetét jelenti. A körülmetélés (természetesen csak férfiak esetében) és a rabbinikus bíróság előtti megjelenés mellett a lemerülés az egyik fő kritériuma a zsidóságba való belépésnek.[11] Rabbinikus tanulmányaim során Franciaországban is dolgoztam. A teljes állású gyakornoki feladatok része volt a betérési folyamat végigkísérése. Használható mikve híján

a tengerhez vittük a betérőket

Ilyenkor természetesen az egyik legfontosabb kérdés, hogy diszkréten történjék a merülés.[12] A betérők a tengernél sokszor elementáris erejű tapasztalatokról számoltak be. Egy ízben a betérni szándékozók enyhén viharos időjárásban, naplementekor merültek, amikor az égen egészen különös színek voltak láthatók. Saját beszámolóik szerint nagyon erős feltöltődés- és újjászületés-élményben volt részük.

Ugyanakkor mikvét használni bármikor lehet. A Leo Baeck College-ban, ahol rabbivá avattak, évek óta szokás, hogy az avatás előtt a jelöltek lemerülnek. Emellett a magam számára nagyon fontos események előtt szinte kötelezőnek tartottam a lemerülést. Ilyen esemény volt, amikor más országba költöztem. Minden egyes merülés felejthetetlen élmény volt – nemcsak esztétikai vagy frissítő tapasztalatként éltem meg őket. Ilyenkor úgy éreztem, kitisztulnak előttem a jövő zavaros kérdései, és a kételyeim, félelmeim eloszlanak. Mintha tökéletesen helyre rakott volna belül, és felkészített volna az előttem álló kihívásokra.

A *Tánách*ban olvashatjuk, hogy a rituális tisztálkodás a jeruzsálemi templombeli szolgálat elengedhetetlen része volt. A papoknak minden rituális feladat előtt meg kellett mosakodniuk az udvaron található rézmedencében.[13] A víz volt tehát az átmenet a profán és a szent világa között közlekedő pap számára. A fenti tapasztalatok alapján elgondolkodtatott az a kérdés, hogy mit jelenthet a szentség, vagyis az elkülönítettség[14] ma számunkra. A rituális tisztaság mai értelmezése talán a legjobban akkor érthető, ha egyfajta tökéletes tisztaságnak fogjuk fel. Ebbe beletartozik a világ tisztán látása, amikor önmagunkat és minden embert a teljes valójában láthatunk. Fizikai segítség nélkül képtelenség felülemelkednünk a hétköznapok gondjain, és az általuk gerjesztett félelmeken. Márpedig ezek kordában tartása nélkül nem tudunk önmagunkká válni. A mikve, és tágabb értelemben a *májim chájim*,[15] olyan lehetőségek számunkra, amelyek segítenek megtenni ezt a lépést.

Radványszki Péter rabbi, Klauzál súl

JEGYZETEK

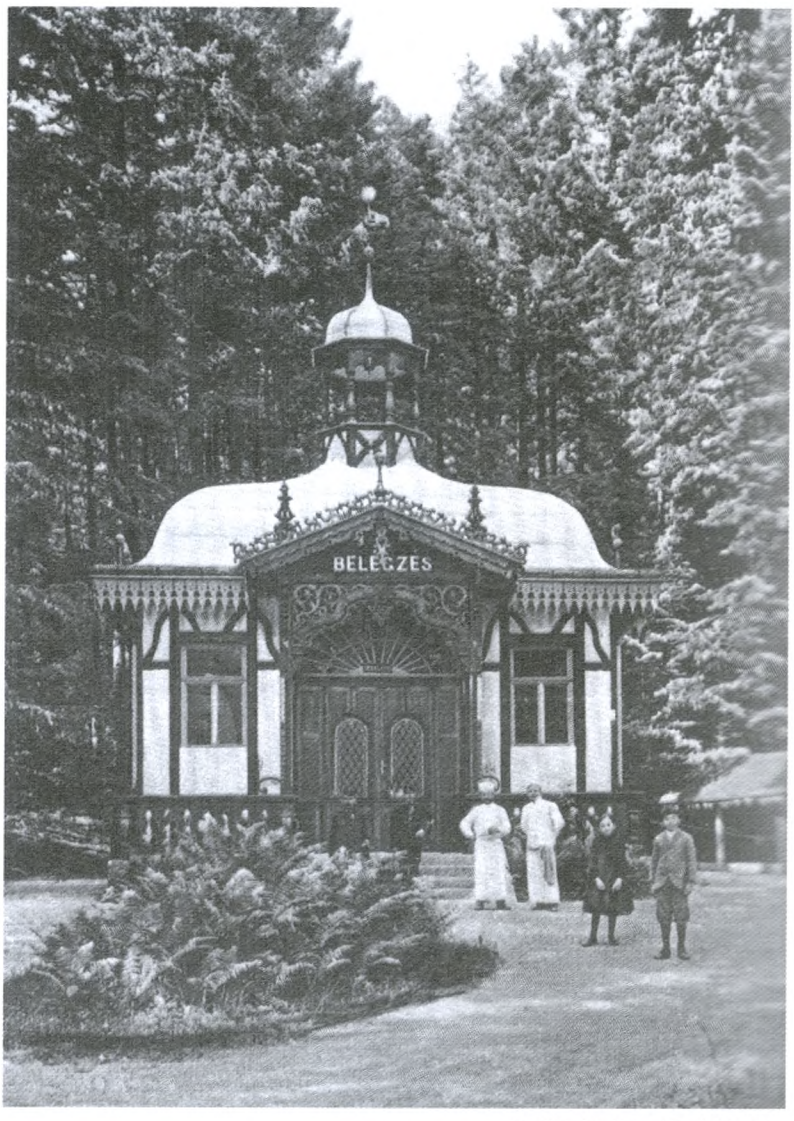
1 Shimon Gibson: „Mikveh". In *Encyclopaedia Judaica Second Edition*, Vol. 14. Jerusalem, Keter, 2007. 225–230.
2 Shlomo J. Spitzer, Komoróczy Géza: *Héber kútforrások – Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig.* Budapest, MTA Judaisztikai Kutatóintézet–Osiris, 2003. 159.
3 BT Sábbát 109a.
4 Kollányi Irén: *Zsidók Budán* (előadás, 2010), http://www.orzse.hu/hacofe/vol3/Kollanyi Iren Zsidokbudan.pdf
5 Uo., 11.
6 BT Bava Kama 82a.
7 http://www.rabbinicalassembly.org/sites/default/files/public/halakhah/teshuvot/20052010/grossman niddah.pdf
8 Lev. 15:19-24.
9 Sulchan Aruch – Jore Dea 196:3.
10 SA-JD 198.
11 SA-JD 268:1.
12 Misné Torá – Tehorot – Hilchot Mikváot 1:11.
13 Exod. 30:17-21.
14 A „szent" héberül *kádos*, ami lényegében elkülönülést jelent.
15 Jelentése: élő víz. A rabbinikus irodalom minden természetes forrásból eredő vízre érti ezt a kifejezést. A mikve lényegét jelenti, ami tulajdonképpen az élő vizek gyűjtőhelye.

Schweitzer Gábor

„…ITT MINDENKI IZRAELITA”?

Zsidók a békeidők fürdőéletében

A 19. századi fürdőéletben még alig különült el egymástól a gyógyulás, a nyaralás és a szórakozás funkciója – állapította meg Kósa László a fürdővendégek dualizmuskori társadalmi összetételét elemző tanulmányában. A fürdőre járás ugyanakkor a lassanként kialakuló polgári létforma egyik attribútumává lett, jóllehet a koraújkorban még túlnyomórészt arisztokraták hódoltak a fürdőzésnek. Hideg- és meleg vizes fürdők, hegyi fürdők, gyógyító hatású tófürdők várták a pihenni, gyógyulni, vagy csupán kikapcsolódni vágyókat. A Balatont, a gyógyvizes kúráiról már korábban elhíresült Füredtől eltekintve, lényegében a reformkorban fedezték fel, az Adria-parti fürdőhelyeket csak a 19. század végétől kezdték intenzívebben látogatni. A fürdőhely megteremtette a fürdőkultúrát és kialakította a maga sajátos fürdőtársadalmát. A státusznak, így a tovatűnő rendi, ám változatlanul fontos társadalmi, nemzetiségi és vallási hovatartozásnak a kezdetektől fogva kiemelt jelentősége volt a fürdőéletben. Ez az adottság, a zsidók jelenlétére is tekintettel, idejekorán felkeltette a szépirodalom figyelmét.



Marilla-fürdő, belégzési kamra

„Pösténi förödés”

Gvadányi József, a kiszolgált lovassági tábornok 1787-ben *„Pösténi förödés”* címen – név nélkül – közzétett könyvecskéjében osztotta meg olvasóival a Vág menti fürdőhelyen szerzett élményeit. Leírásánál plasztikusabban talán ki sem lehetett volna fejezni a korabeli fürdői társadalom tarkaságát: *„Förödik itt Papság, fördik Katonaság, / Városok lakói, és számos Uraság, / Mossa rühét zsidó, szennyét a czigányság, / Förödik Tóth, Németh, és Magyar Polgárság”* – fogalmazott.

A reformkorban a fürdőélet és a fürdőkultúra egyaránt lendületet kapott hazánkban. Ez az időszak egybeesett a

zsidóság asszimilációs és emancipációs törekvéseivel is. Nincs csodálkoznivaló azon, hogy a társadalmi integrálódás jegyében a polgárosulni vágyó zsidók a mind népszerűbbé váló fürdőhelyeken is megjelentek. Ezzel a gesztussal nem feltétlenül a rituális fürdő, a *mikve* iránti kötelezettségnek fordítottak hátat, hanem a társadalmi befogadás felé tettek szándékaik szerint egy jelentős lépést. A korszak divatlapjainak, antológiáinak egyik kedvelt műfaját a fürdőhelyek mindennapjairól tudósító „fürdői levelek" jelentették. Ezekben az összeállításokban



Fotó: Ted Grauthoff, Fortepan.hu

Balatonfüred, fürdőház az 1930-as években

olvashatunk a fürdőkben fel-felbukkanó zsidókról is. A fürdőtársadalom belső differenciálódását a korabeli publicisztikák nemritkán észrevételezték. A *Magyar Életképek* 1843. évfolyamában Haraszthy Samu ezt a tagozódást a következőképp látta „Fürdői kalandok" című írásában. Balatonfüreden minden embernek, így a főrendeknek, „fő-főtáblabíráknak", pesti polgároknak is megvolt a maguk társasága. *„A negyedik cotteriát* (társaságot) *a héber atyafiak képezik. Ezek, mint a három előbbitől általában: ugy egymástól is szorosan aszerint választják el magukat, amint kinek több pénze, hitele, úgy – mint szokták mondani – több embersége van! A pénzaristokratia kellemetlen uszályaival hazánkban sehol sem tünteti fel magát egész szomorú pompájában annyira, mint e két cotteria egyedeinél."* Konklúzió gyanánt megállapította, hogy akinek nagy kedve van a polgári *„társaság alkotórészeit egymással assimilálni s polgári jogokat nivellirozni"* (szintezni), az csak bátran jöjjön Füredre. A fürdő tehát jó terepe lehet a társadalmi integráció előmozdításának. A cikkíró ugyanakkor arra is figyelmeztetett, hogy a külső válaszfalakon kívül belső válaszfalak is elkülönítették egymástól a fürdőben megforduló héber atyafiakat. A paradoxonok Balatonfüredet sem kerülhették el. A fürdőépület elé ugyanis – miként erről a *Magyar Életképek* egyik 1844-ben megjelent összeállítása számolt be – hajdúkat állítottak, hogy a bemenni szándékozó zsidókat kitessékeljék, aminek következtében a zsidók a „közfürdőbe" kényszerültek átmenni. *„Nos, mit mondasz ehhez; nemde gyönyörű humanismus, kivált ollyanoktól, kik 1840-dik évben a zsidók emancipátióját olly melegen pártolták, s 1840-ben olly hidegen elejték?"* Ebből a kis részletből is egészen nyilvánvalóvá válhat, hogy a reformkori emancipációnak nemcsak politikai és gazdasági, hanem társadalmi vetületei is voltak. Míg az előbbit többnyire támogatták, addig az utóbbitól tartózkodtak, legalábbis egyelőre. A zsidók azonban nemcsak a fürdőzők vagy fürdőzni vágyók, hanem a fürdőzőket szórakoztató személyzet tagjai között is feltűntek. A *Magyar Életképek* 1846. évfolyamának egyik fürdői levele arról számolt be, hogy a stájerországi Rohitsch fürdővároskában *„a kanizsai magyar hangászok (izraeliták) válogatott magyar darabokkal igen ügyesen mulattatták a közönséget"*. A tapsvihar alig akart véget érni. A kanizsai muzsikusokat az éppen ott tartózkodó Liszt Ferenc megdicsérte és öt arannyal meg is ajándékozta.

„Keresztyén hullám" – „zsidó hullám"

A modernizáció természetesen a fürdőéletre is hatott. A közlekedés fejlődésének köszönhetően viszonylag gyorsan és olcsón lehetett megközelíteni a régebben még távolinak tűnő fürdőhelyeket is. Hamarosan felépültek a nyíltvízre szakosodott balatoni fürdőtelepek, kényelmes „kurhotel"-eket húztak fel a gyógyfürdőknek otthont adó városkákban, és kiépültek az Adriai tenger sokakat vonzó fürdői is. A kiegyezés éve a zsidóság számára is elhozta a régóta várt emancipációt. A polgárosodni vágyó zsidók számára a társadalmi felemelkedés addig nem is remélt lehetőségei nyíltak meg. A társadalmi befogadás vágyától vezérelve az országot keresztül-kasul behálózó fürdők vendégei között már tekintélyes számban fordultak elő a zsidók.

Az emancipációval meginduló változások a fürdővendégek társadalmi összetételében is megnyilvánultak. Legalábbis erre utalnak Écsy Lászlónak, a balatonfüredi fürdő igazgatójának a nehezen beinduló 1874. évi nyári szezon elején papírra vetett naplófeljegyzései. *„A szobák is lassankint telnek, igaz, hogy lassankint, mely nem mutat éppen rosszra, de nem jobbféle saisonra. Közeledik a múlt évihez, azonban jó az Isten, valahogy csak megleszünk. Igaz, hogy mágnások nincsenek, a főbb személyek az izraeliták, de ki tehet róla, hogy a pénz és a magyar föld ezek kezében van. Elegendő fürdővendég volna, de a főbb arisztokráciából úgyszólván csak gróf Festetics Ágoston."*

Nem mindenki volt azonban ennyire megértő a zsidó fürdővendégek hirtelen megnövekvő létszáma iránt. A magyar költészet ismert alakja, Lévay József sok nyarat töltött el a Felvidék fürdő- és üdülőhelyein a 19-20.

század fordulóján. Naplójában gyakorta latolgatta a fürdővendégek nemzetiségi és felekezeti hovatartozását, és nem igazán töltötte el lelkesedés a nem magyar ajkú, illetve az *„ótestamentumi arcú"-nak* nevezett zsidó fürdővendégek láttán. Így írt a naplóban az 1898. év nyarán Trencsén-Teplicen tapasztaltakról: *„A fürdő, amint megérkeztem, nem tett rám jó benyomást. Vasárnap levén nagyon közönséges néptömeg zsibongott a 'Hővíz' vendéglő előtti tágas sétányon. [...] Tótok, németek, zsidók. Egy magyar szót sem hallottam. Cigánybanda játszott. A tribünre nagy betűkkel ez volt kiragasztva: die ungarische Kurkapelle spielt jeden Sonntag. Itt már csak a mappán létezik Magyarország."*

Az elmúlt századfordulón idején jelent meg Eötvös Károly *Utazás a Balaton körül* című, anekdotikus elemekkel sűrűn átszőtt útirajza. A Balaton-parti fürdőhelyek „osztályok, rendek, rangok, felekezetek, pártok" szerinti darabokra szedését sziporkázóan szellemes leírásban gúnyolta ki. *„Balatonföldvár főrendi fürdő, Siófok zsidó fürdő, Almádi polgári fürdő, Kenese hivatalnokfürdő, Balatonfüred hol papi, hol zsidó fürdő, Badacsony nemesi fürdő, Keszthely vegyes fürdő. És így tovább."* Vajon mi lehet ennek az oka? – tette fel a kérdést. Nyilván a Balaton vize, hiszen sokan vannak, akik azt gondolják, hogy a tó vize különbséget keres és talál a „különböző rendű, rangú, osztályú és felekezetű emberek bőre között." A Balaton vizének ezerféle hullámcsapása is lehet. *„Egyik hullám főrendi, másik hullám polgári hullám. Egyik hullám keresztény, másik hullám zsidó hullám. Meg lehet ám ezt ismerni biztosan. Miről? A manó tudja. Csak az a bizonyos, hogy Balatonföldvár felé nem megy zsidó hullám, Siófok felé pedig nem megy keresztény hullám. Ilyen a balatoni szél is. Ilyen a balatoni napfény is."* Hogy a különböző társadalmi rétegek felettébb káros keveredését megelőzzék, törvényjavaslatot terjesztenek elő, melyben kijelölik a különböző társadalmi csoportok – mai kifejezéssel élve – érdekszféráit. *„Örménynek, unitáriusnak csak lábmosó víz jut, mert ők kevesen vannak. A zsidókat beszorítják az akarattyai és a gamászai öbölbe Siófokig. Parasztnak adják az iszapos részeket, neki az is jó. Kishivatalnok és munkásember számára átengedik a nádasokat, kuruttyoljanak ott a békákkal. A java színvíz lesz a főrendeké és nemeseké és a papoké. Valamelyes részt átengednek a katonaság számára."* Fanyar következtetése szerint így lesz majd nagy, boldog, hatalmas és művelt a társadalom.

Vajon Balatonföldvárt tényleg elkerülte a „zsidó hullám"? Amennyiben felütjük H. Hrabovszky Júlia (Márai Sándor nagynénje) *Ami elmúlt. Egy polgárasszony vallomásai* című visszaemlékezését, illetve felidézzük Újvári Péter *Szezonkeresztények* című elbeszélését, árnyaltabb választ kapunk erre a kérdésre. H. Hrabovszky Júlia 1907-es nyári szezont felidéző leírásában azt olvashatjuk, hogy zsidót abban az időben *„nem tűrtek meg"* Balatonföldváron, még a szállodákban sem. *„Bármilyen előkelő, gazdag zsidó család próbálkozott a szállodában lakva befészkelni magát, a szállodatulajdonos másnap udvariasan tudtára adta, nem maradhat."* Nem lehet véletlen, hogy a zsidóság társadalmi beilleszkedésének zavaraival gyakorta foglalkozó Újvári Péter éppenséggel Balatonföldvárra küldte nyaralni az asszimilált Galambos család tagjait. Galambosné ugyanis a Siófoknál előkelőbbnek tartott Balatonföldvárt szemelte ki a nyaralás helyszínéül. Férje ellenvetésére, hogy hiszen ott *„csupa keresztények vannak"*, a következőket válaszolta. *„Vannak ott zsidók is. A pesti milliomosok közül sokan oda mennek. Ott pihenik ki a zsidóságukat."* Most pedig ők maguk lesznek a „szezonkeresztények", már csak leányuk érdekében is, akinek minél előbb előkelő férjet kell szerezniük – mindegy, hogy „igazi keresztényt", vagy „szezonkeresztényt", a lényeg az, hogy róluk csak utólag derüljön ki, hogy valójában szezon-, nem pedig igazi keresztények.



Balaton, déli part, Fonyód környékén, szemben a Badacsony

Balatonalmádi, strand, 1920

Fotó: Erky-Nagy Tibor, Fortepan.hu

A budapesti zsidó parvenü alakját Ambrus Zoltán mesterien rajzolta meg a *Berzsenyi báró és családja* című tollrajzsorozatában. A Berzsenyi – azelőtt Beer – család tagjait a szerző a divatos fürdőhelyeire is elküldte: Karlsbadba, Abbáziába és a Balatonföldvár alteregójaként megalkotott Balaton-Karádra. S hogy miért éppen ide? A családfő leánya, Berzsenyi Blanka szavai szerint választásuk azért esett Balaton-Karádra, mert „ide nem eresztik be a lengyelországi elemet", és itt az ember igazán „a maga körében" lehet.

A fürdőre járó zsidó parvenü alakja a kabaré világában is megjelent. A külföldi fürdőzés közben a tóban elmerülő „gróf" tragikomédiáját Kóváry Gyula örökítette meg *A gróf a vízbe fúlt* című versikéjében. A mindöszsze 25 éves gróf a tóban fürödve görcsöt kapott, „hörgött kicsit", majd elmerült a habokban. Harmadnapra találták csak meg. Ahogy a zokogó özvegy nézte a vízből kiemelt testet, a homloka redőkbe vonult és szörnyen meglepődve felkiáltott: *„'Itt valami hiányzik lám-lám / A férjemből, – mi szörnyű látvány!' / A többi kacagásba fullott... / Zsidó lett, hogy a vízbe fullott, / Zsidó lett, hogy a vízbe fullott!"* Ez az ügy – folytatódik a kuplé – vita tárgyát nem képezi, hiszen a tóban sok a hal, és *„a hal ezért nem fizet strófot, / Ha leharap egy darab grófot!"* A kérdés csupán az – fejeződik be a versike –, hogy a kis hal miképp gondolta, *„S a műtétet hogy elkövette, / Vajh rituális célból tette? / Vajh rituális célból tette??!"* Az egykori olvasó a parvenü tragikomikus esetén kívül a körülmetélés profán feltűnésén is elmerenghetett.



Fotó: Pethő Tibor, Fortepan.hu

Balatonalmádi, strand, 1920

Iphigénia Siófokuszban

Hogyan is írta Eötvös Károly? „Siófok zsidó fürdő." Most ne is gondoljunk a csúfondáros „Zsidófok" elnevezésre! Karinthy Frigyes írta a *Lipótváros története* című humoreszkben, hogy az eredendően „Árpád (Adler) Lipót" által elfoglalt Lipótvárosnak négy része van: a Kossuth Lajos utca, a Börzepalota, a Duna-korzó, valamint Siófok. A Lipótváros fürdőszobáját pedig – ez sem lehetett a véletlen műve – Balatonnak hívják: *„Valamikor vízzel kitöltött tó volt ez Magyarország északnyugati részében, ma sajnos csak fürdővendégek állnak benne egymás mellett, bár fenekén állítólag még mindig van víz, melyben a lipótvárosiak télen át megvastagodott kamatlábaikat mossák."* Siófok a helyszíne Karinthy – stílszerűen: Carinthos – *„Iphigénia Siófokuszban, vagy ki megy a mama elé"* című végzettragédiájának is. A darab főszereplője, Weisz Ignác, a neje, született Rechnitzer Regina, valamint az anyós, Rechnitzer Árminné tipikus „lipótvárosi" karakterek. A Siófokon nyaraló házaspárt az anyós táviratilag értesíti érkezéséről. A férjnek kellene őt fogadnia állomáson, akinek ehhez nincs sok kedve. *„Ezószer, majd még futkosok is érte!"* – kiált indulatosan, amit a görög sorstragédiákból jól ismert „Kar" visszhangzik: *„Ezószer, Ezószer, segíts!"* A jiddis „ezószer" – vagy „azószer" – kifejezés a „tilos" fogalmát jelentő héber „aszur" kifejezésből került át a jiddis nyelvbe. A végzettragédia összefüggésében Weisz Ignác – szándéka szerint – lehetetlenségnek tartotta, hogy éppen neki kelljen az anyósa elé kimennie a vonatállomásra: hogyisne, még csak ez hiányozna!

Ó, Abbázia!

Abbáziába inkább a pihenni és kikapcsolódni, mintsem a gyógyulni vágyók utaztak. A boldog békeidőkben számottevő lehetett az Abbáziában megforduló zsidók aránya, amire még a nagy világháború kirobbanása előtt a Szép Ernő és Szirmai Albert által jegyzett *Abbáziába* című kuplé is utalt. Ebből kiderült ugyanis, hogy a strandon izzadt „tout" Budapest, továbbá mindenütt szólt az általános panasz és vita: *„Hogy itt mindenki izraelita, / Zsidó a pápa és zsidó a czápa / Abbáziába, Abbáziába."* A kuplé folytatása szerint egy, a férjét Pesten hagyó csapodár „szépasszony" is akadt a fürdőzők között. *„A szép asszony nem fürdik egyedül / S a szegény férj már régen Pesten ül / S gyönyörködik jövőre kis fiába / Abbáziába! / Hogy ismeretlen tettes az atya, / A balga férj ezt sose tudhatja, / De gyarapodik Izrael, hiába, / Abbáziába, / Abbáziába!"* Ez a vége, illetve következménye az abbáziai nyaralásnak.

A békeidők fürdőéletében – miként ezt az egykori irodalmi- és naplószemelvények, valamint sajtóbeszámolók is alátámaszthatják – fontos helyet vívtak ki maguknak a zsidó fürdővendégek, és ez vélhetően még akkor is igaz, ha se a pápa, se a cápa nem volt izraelita.

NYÁR, FÜRED, BEATKORSZAK

Balatonfüreden a háború után újjáalakult a közösség, de a zsinagógát többé nem nyitották ki. A 60-as években a hajógyár vette meg, és garázsnak használták – emlékezik vissza Olti Ferenc. '89 után étterem működött benne, most árulják az épületet. A zsidó tanítók szervezetének Ábrányi Emil üdülőháza a háború után a hitközség tulajdonába ment át, a mai napig ez a hitközségi üdülő. Az étkezőben helyezték el a tóraszekrényt, ez lett az új zsinagóga.

1945 után az országban ez maradt az egyetlen kóser üdülő, májusban nyitott, és az őszi ünnepek végeztével zárt. A gondnok apám volt hosszú évekig. A családnak volt ebben gyakorlata: apám fivére a háború előtt egy panziót vezetett, amely nem volt kóser, de javarészt zsidó volt a közönsége.

Az én gyerekkoromban, az 50-es években még öt zsidó család élt Füreden, közülük kettő volt vallásos. A mi családunk volt az egyik, apám volt az elnök, noha akkor már Füreden nem volt hitközség, csak úgynevezett szórvány.

A nyári időszakban nagy zsidó társasági élet volt Füreden. Voltak olyan füredi, akik már Pesten éltek, de nyáron visszaköltöztek a régi házukba. És persze sok zsidó nyaraló is volt az üdülőben: a rabbiképző szeminaristái is itt üdültek, a mai neológ rabbik gyerekként/fiatalként szinte mind idejártak. De voltak az üdülőben Csehszlovákiából érkezett fiatalok is: igen sokan érkeztek Kassáról, Érsekújvárról. Az Annabella Szállóban is laktak külföldi vallásos zsidók, akik a hitközségi üdülőbe jártak enni és imádkozni. Emlékszem egy Elefánt nevű gazdag bécsi zsidóra, aki az üdülőben étkezett. De Füreden volt a KIOSZ-üdülő (Kisiparosok Országos Szövetsége – *a szerk.*), ahová úgyszintén nagyon sok zsidó kisiparos és kiskereskedő járt – ez valósággal második zsidó üdülőnek számított Füreden. Az itt nyaralók a jobb módúak közé tartoztak. És persze sok zsidó család magánházaknál bérelt szobát.

Ennek a heterogén nyaralóközönségnek fiai és lányai mind a strandon jöttek össze, a nagy fűzfa alatt. Ma visszatekintve ez nekem valósággal kultikus helynek tűnik. Délelőtt 11-kor volt a csúcs. Fociztunk, csajoztunk. Fiatalkori barátaim többségét itt ismertem meg. Rengeteg kapcsolat, szerelem, házasság szövődött itt. Én is itt ismertem meg az első feleségemet, aki nagyon vallásos családban nevelkedett, az apja hitközségi elnök volt.



Fotó: Fortepan.hu

Balatonfüredi életkép, 1965

Ami délelőtt a strand volt, az volt este a Vitorlás vendéglő. Többnyire belógtunk, hogy megússzuk a belépődíjat. A zenekar játszott, mi illegálisan tviszteltünk egy félreeső helyen, mert ez a tánc akkor tilos volt, akit rajtakaptak, azt elvitték a rendőrök. Én is gitároztam. Idejárt az egyik barátom, aki ma mágnás, akkor a Gemini együttes basszusgitárosa volt. Ha bezárt a Vitorlás, a fiúk, lányok továbbvonultak. Teljes volt a szabadság, noha a szabad szex nem volt jellemző.

Nyugodtan mondhatom, hogy nyáron Füred volt a zsidó élet központja. Ugyanazokkal találkoztam itt, akikkel télen a Rabbiképzőben és az informális társaságokban.

Ez a számomra ma már legendásnak tűnő zsidó élet a 80-as évekig tartott Füreden. Jól éreztük magunkat, de semmi zsidó jövőképünk nem volt. Ennek meg is lett az eredménye: az akkori társaságnak több mint a fele elment Magyarországról.

Ma már nincs zsidóság Füreden. Akad néhány helyi lakos, akinek vannak zsidó gyökerei, de semmilyen közösségi életet nem élnek. A helyi zsidó én vagyok, mert az év egy részét Füreden töltöm, noha már nem abban a házban lakom, ahol gyerekkoromban.

Az üdülőn kívül még egy zsidó ingatlan található Füreden: a temető, amelyet tíz évvel ezelőtt a helyi Hit Gyülekezet-tagok tettek rendbe. Ők '89 előtt még az én füredi lakásomban tartották az összejöveteleiket.

G. J.

Czingel Szilvia

A „BIKAVONAT"

Hol és hogyan nyaralt a pesti zsidó polgár a századelőn?



Fürdőzők a Balatonon 1904-ben (A Centropa Magyarország tulajdona)

A századelőn polgári zsidó körökben általános gyakorlat volt az, hogy a család tagjai (különösen a nők és a gyerekek) nyáron 2-3 hónapra vidékre költöztek, illetve üdülni mentek. Míg a gazdagabbak tengerparton (Abbázia) és a különböző gyógyfürdőkben (Karlsbad, Marienbad, Franzensbad, Pöstyén, Herkulesfürdő), addig a szegényebb középréteg a Balatonon nyaralt. A legtöbb magánvilla és nyaraló a korban az északi parton Balatonfüreden, a déli parton Siófokon volt. Sokaknak volt nyaralója továbbá a Mátrában, Bükkben, különösen kedvenc volt Parád, Kékes, Mátraháza, Lillafüred, valamint Budapest közelsége miatt a Velencei-tó és Horány, Nagymaros, Visegrád vagy Zebegény is.

A nyaralni induló családok ilyenkor szinte az egész háztartást magukkal vitték. A pihenés mellett sokan hatalmas befőzéseket rendeztek a helyi parasztasszonyok segédletével. Általában jellemző volt, hogy férfiak nem kísérték el a családot nyaralni, és Pesten maradtak, illetve rövidebb időre mentek a családdal. *„Apám imádott kirándulni, amikor csak tehettük, mindig kirándultunk. Ez persze főként nyáron, a nyaralás alatt volt jellemző. Nagymarosra jártunk nyaralni rendszeresen. Úgy jártunk, hogy egész nyarakat töltöttünk lent. Sváboktól vettük ki a házat, nagy barátságban voltunk velük. Általában egy-két hónapra vettük ki. Lementünk teljes háztartással, és akkor volt háztartási alkalmazottunk, ő is jött velünk. A papa vitte addig itt Pesten egyedül a kocsmát. De apám mindig lelkesen le is jött, és akkor mindig mentünk valahova kirándulni. Nagy turista volt. Egész társaságok mentek vele ilyenkor, Zebegénybe, Nagymarosra, Visegrádra. Ezek általában zsidó családok voltak, akkoriban nem nagyon barátkoztunk nem zsidókkal.*

A nagymarosi svábokkal nagyon jó volt a kapcsolatunk. Azokat később kitelepítették. Nekik is volt egy lányuk, Marika, és nagyon sokszor jött hozzánk. Tőlük béreltük a házat. Ez a Trip család egy nagyon nagy család volt. Ott lakott a nagymama és az egész generáció. Nagy gyümölcsösük is volt, emlékszem. Parasztok voltak, gazdálkodtak, de iparos is volt köztük. Az egyik családtag asztalos volt. Minden évben tőlük vettük ki a házat, egészen 1939-ig.

Sok zsidó család nyaralt velünk Nagymaroson, akik nagyrészt kereskedők, iparosok voltak. A Fuksékra és a Weiszékre emlékszem, a későbbi férjem szüleire. Volt ott egy isteni strand, és gyönyörű nyaralóhelyek. Bandi, a bátyám, mindennap átúszta a Dunát. Én ott tanultam meg úszni. Volt egy csodálatos strand, és esténként bálok voltak. Bandi, a bátyám, szavalt ott gyakran Adyt, Petőfit. Vegyes társaság volt, nem csak zsidók.

Anyámék már nem voltak kóserek. Holzer bácsira emlékszem, ő egy sváb kereskedő volt, mi tőle vásároltunk. De volt Nagymaroson kóser bolt is, lehetett ott mindent kapni, mert volt, aki kóserül főzött ott is. Ezek a nyarak nagyon jót tettek anyáméknak. Vonattal mentünk mindig le, borzalmas nagy utazókosarakkal. Anyám ott nagy befőzéseket rendezett. Tettünk el

baracklekvárt, szilvalekvárt, mert a ház végében nagyon nagy gyümölcsösök voltak. Rendszeresen ott főztünk be, és hoztuk föl a befőttet Budapestre. Volt olyan is, hogy föl is adtunk a vonattal. Később autóval szállítottuk, mert apám kocsit vett. Ezt az autót még a háború előtt vette, 1935 körül. Vezetni nem tudott, de volt egy sofőrje, a Tokaji bácsi, aki nem a mi sofőrünk volt, csak elszerződött időnként apámhoz. Akkor apám kocsival jött le. Később a Bandi vezette ezt az autót. Fiat 1500-as volt, emlékszem. Ez akkor nagy szó volt, autót venni.

A családból az idősebbek még jártak Abbáziába is nyaralni. Például az Anti bácsiék, anyám testvére és családja, jártak egy időben. Később a Balatonra is jártunk, ott is nagy társaságok jötte össze, nemcsak zsidók. Volt katonazenekar, szalonzenekar, tánc is volt, strandvendéglők voltak, emlékszem. A Bandi oda velem már egyedül járt. Jártunk Balatonlellén és Szárszón is. 1941-ben a Bandi katona volt, akkor már anyuék nem mentek nyaralni. Engem meg beadtak, egy Baár Károly nevű zsidó gyerekorvos szanatóriumába nyaralni. Az én korombeli és idősebb zsidó gyerekek jártak oda. Volt egy rendkívül intelligens felesége, aki nagyon sokat foglalkozott velünk. Nagyon jó társaság volt. Két hetet töltöttünk itt. Ez 1941–42-ig volt. Akkor már háborús hangulat volt és teljes bizonytalanság. A szüleim nem voltak ilyen zárt, visszavonult zsidók. Szabad emberek voltak, legalábbis azt hitték" – idézi egy visszaemlékező.

A háziasszony egy-egy nyaralás alkalmával rendszerint a cselédjét is magával vitte. Aki tehette, a pesti házban a nyaralás idejére is biztosított felügyelőt, ilyenkor vagy egy másik cselédlány, vagy a házmesterné nézett a lakásra. Különösen akkor volt ez fontos, amikor a család férfi tagja otthon maradt. Ilyenkor azonban mosni nem szoktak. Gyakran megtörtént az, hogy a Budapestről hétvégére a családhoz utazó férj magával vitte vidékre az egész heti szennyest kimosatni, vasárnap pedig magával visszahozta. Érdekességként említjük, hogy a hétvégén a családhoz utazó férfiak vonatszerelvényét „bikavonatnak" is hívták.

Az úti poggyász többek közt tartalmazott kb. két-három hétre elegendő tiszta fehérneműt és ruhát fejenként, kb. egy-két db. pipere és 0,5 kg mosószappant, 1-1 fogkefét, egy tubus fogkrémet vagy fogport, sampont, a mosáshoz keményítőt és kékítőt. A mosás többi eszközei, a mosóteknő, lavór stb. általában a vidéki házban is megvoltak. Ezeket nem csomagolták be, már csak azért sem vihették el otthonról, mert a mosáshoz szükséges felszerelések a bérház közös tulajdonában voltak. Általában a konyhai edények egy részét is becsomagolták. Az útipoggyászt nagy utazóládákba tették és postán föladták. Gyakori volt az is, hogy az élelmiszereket és a higiénés szereket ott helyben vásárolták meg.





Fent: Nyaralás a Balatonon, 1900-as évek (A Centropa Magyarország tulajdona)

Középen: Csónakház a Római-parton, 1930-as évek (A Centropa Magyarország tulajdona)

Az elköltözés előtt mindig nagytakarítást végeztettek a cselédekkel, illetve napszámosokat vettek fel ablakmosásra, férfiakat. A házat illett tisztán és rendben elhagyni. Ilyenkor a cselédek prakkerrel kiporolták az összes szőnyeget, kiszellőztették a matracokat, letörölték a bútorokat, a szőnyeget beszórták naftalinnal, újságpapírba becsavarták és a szekrény tetejére tették. A csillárt és bútorokat a leporolás után fehér lepedővel betakarták. Ez volt nyár előtt. Ősszel a megérkezéskor pedig mindent visszatettek.

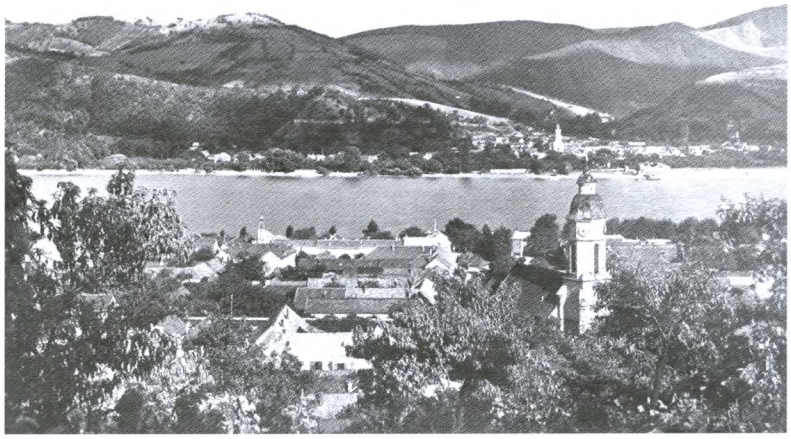
A vidéki házakban általában nem volt fürdőszoba. Itt mindenki a konyhában, lavórban mosdott meg, a már fentiekben leírt módon. Általában a vidéki házak rendelkeztek egy kisméretű helyiséggel, mosókonyhának vagy hátsó konyhának is nevezték, ahol befőzni és mosni szoktak. Nyár lévén a mosás az udvaron is történhetett. Ilyenkor a cseléd mosott, illetve a faluból fogadtak fel napszámba parasztasszonyokat mosni.

Mindig a háznál mostak, a patakra soha nem vitték le a ruhát, mint ahogy az falun szokásos volt. Munkájukhoz megkapták a szükséges mosószereket, s külön



Evezősök Vác környékén, 1925

Fotó: Fortepan.hu



Nagymaros, 1938

mosókonyha állott rendelkezésre, a víz forralását biztosító katlannal együtt.

Voltak asszonyok, akik a nyaralást összekötötték munkával, és nyaranta gyerekeket táboroztattak rendszeresen, leginkább a Balaton partján. Az egyik leghíresebb nyaraltató Vajda Gézáné volt, akinek panziója Zamárdiban az 1930-as évektől ismert üdülőhellyé vált.

„A nagybátyám ugyan elég korán meghalt, de volt Balatonzamárdiban egy telkük, és ott nyaraltatott a nagynéném gyerekeket, nemcsak saját gyerekeket, hanem idegeneket is. A rokongyerekek is fizettek neki. Mi is ott nyaraltunk minden nyáron. Mi, a család gyerekei velük együtt egy nyaralóházban laktunk, ami a nagynéném volt, de csak a szűk család lakott ott. Volt ott egy szoba, konyha, és a spejz szobának volt megcsinálva. Angol vécé is volt beépítve. Ez a nyaralás sokáig, egészen a háború kezdetéig tartott.

A gyereknyaraltatással indult az egész, akkor még a »kisházban«, aztán jött az az ötlet, hogy egy szaletliben ebédeltet, majd 1935 körül a nagynéném úgy döntött, hogy épít egy panziót, és felnőtteket is fog nyaraltatni. Ezért a meglévő épületet bővítette, tehát hozzáépített még egy épületet – Vajda Gézáné Panziója, később így nevezték. Ez fából volt, és kiadta nyaralóknak, meg ott nyaraltatta később pénzért a gyerekeket is. Akkor nagy divat volt, hogy a pólyás kisgyerekekkel az asszonyok elmentek nyaralni két-három hétre, és a férjek az úgynevezett bikavonattal jöttek le szombat délután. A vasárnapot ott töltötték, és a nagynéném főzött. Ez egy szaletli volt, aminek csak oldala volt, teteje nem, és ha esett az eső, akkor ponyvát húztak rá, hogy ne ázzanak meg. Itt ebédeltek a kismamák a gyerekekkel hét közben, szombat-vasárnap pedig az egész család. A nagynéném fél adagot is adott, a kisgyerekeknek. Ebéd után, emlékszem, a hóna alá fogta a tálat, amiben gyümölcs vagy sütemény volt, és kivitte az udvarra, és ingyen szétosztotta. Néha kaptak a falubeliek is. Helybéli gyerekek ritkán voltak ott, de azért akadt az is. Vegyes társaság volt, nemcsak zsidó családok nyaraltak és étkeztek így. Ezek az emberek mind olyan módban voltak, hogy bírták fizetni a lakást és a kosztot. Az 1930-as évek második felétől egészen a háború kezdetéig működött a panzió."

Vajda Gézáné emlékét és a panzió történetét a mai napig őrzik az tősgyökeres zamárdiak.



Lent: Balaton, keleti medence, Dingi és 30-as cirkáló, 1935

Fotó: Somlai Tibor, Fortepan.hu

Gervai András

A LUKÁCS

„Ahol kilazulhatnak a testből a lélek görcsei…”

Amikor negyed- vagy ötödéves egyetemista koromban betévedtem a Lukács uszodába, rögtön megérintett a hely különös varázsa, kávéház jellege, a három napozóteraszon zajló társasági élet, jövés-menés, zsinatolás, és kapkodtam a fejem a sok szép lány láttán. Hamar megtapasztaltam, hogy itt szinte mindenki mindenkit ismer, legalább a köszönő viszony szintjén. Élveztem a társasági életet, barátkoztam, csajoztam, beszélgettem – sok hasznos információt, fülest, esti bulimeghívást kaptam –, és mellékesen úsztam is. (A Lukács – ez persze jó ideig nem izgatott – többet, mást is jelent: három meleg vizes medencét, gőzfürdőt, szaunát, különböző kezeléseket, masszázst, gyógyvizes ivókúrát. Rekreációt, egészségmegőrzést.)



A Lukács Fürdő 1901-ben

Fohász

Az egyik törzsvendég, Kolozsvári Grandpierre Emil is értelmiségi menedékként méltatta a Lukácsot a visszaemlékezéseiben: *„nagyjából (...) azt a földadatot töltötte be, mint hajdan az irodalmi kávéházak vagy a szellemi foglalkozásúak kocsmai törzsasztalai.”*

Kertész Imre – aki vagy száz méterre, a közeli Török utcában, egy kis lakásban élt – nem lehetett tipikus Lukács-hívő, talán csak az ötvenes évek első felében járt ide: erre az időre emlékezve viszont ez a hely szinte az éden képeként dereng fel. *Az angol lobogó* című novellájában elárulja, hogy a *Walkür* akkortájt elég ritka operaházi előadásain kívül *„csupán egyetlen menedékem akadt még, ahol az általános, azaz a köz- és személyes katasztrófában, ha mégoly törékeny ideiglenességgel is, de olykor meghúzhattam magam: a Lukács uszoda”*.

Jékely Lászlót az irodalmi életnél, de talán az irodalomnál is jobban érdekelte a Lukács uszoda (és a horgászbot) – legalábbis Lator László véleménye szerint (Szigettenger. *Költők, versek, barátaim).*

Görgey Gábor *A Homár páncélja* című regényében szinte himnikus magasságokba szárnyal a Lukácsot dicsérve: *„Áldott légy, Szent Lukács fürdője, riadt lelkek dédelgetője, megalázottak és megszomorítottak kegyhelye, te boldogító önáltatás, hogy lehetséges és megengedett az egészséges élet a halál árnyékában, a testi jó érzés hedonizmusa. (...) Áldott légy, Szent Lukács fürdője, test és lélek oldódásának titkos találkahelye, üldözöttek és kifosztottak gőzölgő ópiumbarlangja, ahol a vigasz utolsó szippantása után talán már másnap vallatások és verések vérében kell a bizonytalan életben maradáshoz erőt gyűjteni (...), ahol kilazulhatnak a testből a lélek görcsei…”*

Egy kis (fürdő)történelem

A Lukács vizét tápláló, a József-hegy lábánál fakadó forrásokat – amint egy Claudius császár idejéből származó feliratból kiderül – már a rómaiak is hasznosították és élvezték. 1178-ban gyógyítással foglalkozó lovagrendek, Szent János-lovagok, később máltai és rodoszi lovagrend telepedtek le itt, és a kolostoraik mellé fürdőt, kórházat is építettek. A mai Lukács fürdő helyén feltehetően egy kisebb méretű meleg vizű tó lehetett. Később a törökök is



Fotó: litera.hu

Ottlik Géza, akinek regénye a Lukács uszodában indul

létesítettek itt fürdőket, a feltörő forrás energiáját azonban elsősorban a lőporgyártásban és a gabonaőrlésben hasznosították.

A fürdő kiépítését 1857-ben egy óbudai molnármester kezdte meg, 1884-ben Palotay Fülöp megvásárolta a területet a kincstártól, és az intézményt egy Ray Rezső Vilmos által tervezett épülettel bővítette. Ennek mai formáját 1921-ben, Hikisch Rezső tervei alapján alakították ki. (Ray legismertebb munkája a szecessziós stílusú budafoki Törley-gyár, kastély és mauzóleum; Hikisché az Astoria Szálló.) Az évszázadok során eltűntek a mór stílusjegyek, és eltűnt a jellegzetes négy torony is, az egyik romja azonban – egy feltárásnak köszönhetően – ma is látható. A Lukács 1937-ben még egy márványból készült, szép ivócsarnokkal egészült ki, amelyet József Ferenc királyi herceg avatott fel.

1893-ban a fürdőt részvénytársasággá alakították, gyógyszállót, iszapfürdőt, népgyógyfürdőt, modern népgyógyászati osztályokat és uszodákat építettek. Az akkortól Szent Lukácsnak hívott gyógyfürdő a Gellért fürdő megnyitásáig (1918-ig) Budapest legmodernebb és legnépszerűbb fürdőjének számított. A második világháború után a Lukács egy ideig önálló vállalat volt, később különvált a Császártól és az Országos Reumatológiai és Fizioterápiás Intézettől (ORFI) is, és jelenleg a Budapesti Gyógyfürdői és Hévizei Rt. egyik zászlóshajója: 1999-ben, majd 2012–13-ban másfél milliárd forintos költségen – sokban az eredeti tervek alapján – az eklektikus épületegyüttest (parkját, medencéit is) gyönyörűen felújították.

A hideg vizes medence falán néhány hónap óta emléktábla örökíti meg az uszoda híres vendégeinek a nevét. Írók, költők: Áprily Lajos, Boldizsár Iván, Déry Tibor, Hubay Miklós, Illyés Gyula, Jékely Zoltán, Kolozsvári Grandpierre Emil, Ottlik Géza, Örkény István, Passuth László, Vas István, Zelk Zoltán. Színészek: Bárdy György, Garas Dezső, Kállai Ferenc, Kállay Ilona, Latinovits Zoltán, Márkus László, Mezey Mária, Némethy Ferenc (ő 78 éves korában a fürdőben hunyt el), Vajda László. A névsorban szerepel Bacsó Péter és Makk Károly filmrendező, Lossoncy Tamás, Szántó Piroska képzőművész, Ránki György történész, és két úszó: Csordás Gábor és Székely Éva. (Utóbbi *Sírni csak a győztesnek szabad* című önéletrajza jelentős részben a Lukácsban játszódott.) Kodály Zoltán hosszú időn át járt ide, mindig kora reggel. Igazi kuriózumnak számít dr. V. Molnár Károly orvos-tábornok, aki 102. születésnapján – akkor már 80 éve a Lukács törzsvendége –, 1996 decemberében maga avatta fel az uszoda falán a kis márvány „hálatábláját". A Lukácsot meglátogatta az indiai államelnök, Dzsaváharlál Nehru is.

Határ Győző Márai-nekrológjából (in: *Irodalomtörténet)* kiderül, hogy ő is az uszoda látogatói közé tartozott: *„Márai Sándort nem ismertem jobban és nem ismertem kevésbé, mint egy a négy-öt közül, akinek szabad volt, hogy a Lukács-fürdő uszodájában közel merészkedjék a fejedelmi alakhoz azon a padon, ahol hívei és hódolói udvarlására járultak."*

Néhányszor láttam az uszodában Erdély Miklóst, a magyar avantgárd kimagasló alakját, Kornis Mihállyal, Kern Andrással, Presser Gáborral pedig gyakran találkoztam.

Helyszínek, színek, arcok

Mándy Iván a *Strandok, uszodák* című kötetében így jellemzi a Lukácsot: *„Egy öreg bérház az uszoda. A földszinten a medence."*

Induljunk el a bejárathoz Illyés Gyula segítségével, aki naplójegyzeteiben gyakran rögzítette uszodai látogatásai tényét, körülményeit, szokásait (úszás után forró, majd hideg tus, a kabinban torna). 1968. szeptember 19-én ezt jegyezte le:

„Ősz van, szél és napsütés: özönben dől a lomb a fákról. Közép-Európának tán legsudárabb platánjai Budapest egyik legszebb udvarán állnak, a Lukács fürdő hosszúkásan elhelyezett, önmagukat kerítő épületei közt. Ezek az itt bent ugyancsak szép, álbarokk épületek több emelet magasak, az átölelhetetlenül vastag törzsű platánoknak a tetők fölé kell nyúlniok a napfényért, a levegőért. Íme – e szolgaságból – a királyi termet: sárga lombjuk most ott röpül a tetők fölött. Onnan gomolyog le nemcsak az udvarba, hanem a két nyitott medencébe is."

Arról, hogy mit látunk odabent, Nádas Péter számol be érzékletesen a *Párhuzamos történetek* című regényében, amelynek kb. 50 oldala játszódik a Lukácsban: *„A két úszómedencét a nyitott udvarokban úgy ölelték körül több emelet magasan a fából ácsolt kabinsorok, miként kolostorudvarokat a kerengők. Nyáron, akárha méhek kolostorát nézné és hallaná az ember, a fürdővendégek fürtökben zsibongtak a napfényes emeleti kaptárak körül. Mikor aztán hűvösebbek lettek az éjszakák, az emeleti kabinokhoz vezető lépcsőket lezárták; télen hó ült a kerengő kor-*

látain. (...) A Szent Lukács forrásaiból különböző hőmérsékletű gyógyvíz bugyog fel, a legmelegebb közel hatvanöt fokos, a leghidegebb átlagosan tizenhét fokos, s ezeket a fürdőmesterek úgy keverik el, hogy az úgynevezett férfimedencébe ne ömöljön huszonegy fokosnál melegebb víz. Aki nem akar úszni, pancsikolhat a női medence melegebb vizében. Ám abban a pillanatban, amikor a levegő hőmérséklete odakinn alacsonyabbra száll, a nyitott medencék párologni, gőzölögni, szabályosan füstölögni kezdenek, borús téli napokon pedig oly sűrű köd ereszkedik a zárt udvarokra, hogy az úszók nem győznek bocsánatot kérni egymástól az örökös ütközésekért."

Nádas soraihoz tegyük hozzá, hogy a 22 °C fokos férfimedencét egykor elsősorban férfiak (de nők is), a 26 °C fokos női medencét azonban csak nők használhatták.

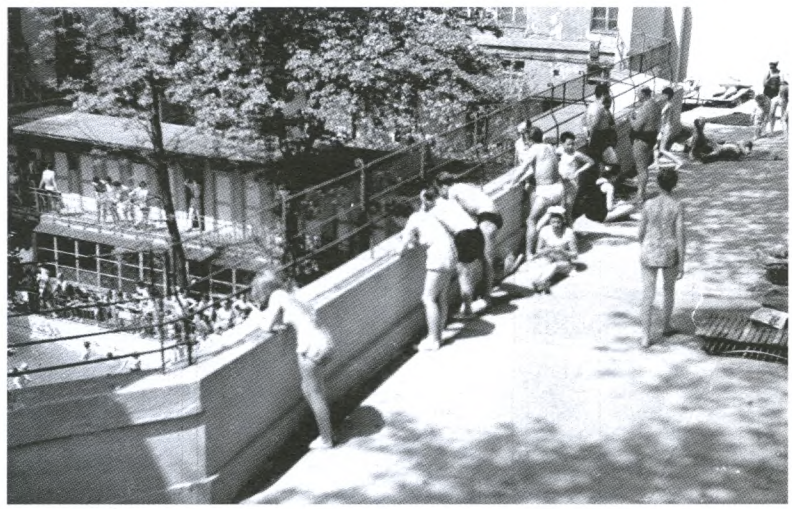
A társasági élet izgalmas helyszínei a napozóteraszok. Ottlik Géza kultuszregénye, az *Iskola a határon* cselekménye itt indul: *„...meleg volt (...). Néztük az emberek szép pucér hasát, de leginkább a lányokét. Tömérdek honfitársunk sütkérezett az uszoda három nagy napozóteraszán; a padok, fekvőágyak mind el voltak foglalva persze. Egy csöppet sem utáltam ezt a nagy tömeget most. Fürdőnadrágos öregek, fiatalok ingerültség nélkül, sőt túlzott udvariassággal vártak sorukra a zuhanyozóknál."* (Néhány oldallal később pedig arról olvashatunk – 1957 júliusát írjuk –, hogy hősünk attól a szabadságtól is „mélységesen, *szinte ittasan elégedett"* volt, hogy társaival a teraszra vezető két lépcső közül azt választhatták, amelyik jólesett nekik.)

Mándy Iván *Napozás közben* című novellája – amelyben az író a „régi" „de megbízható" uszoda nevét Balázsra keresztelte – szintén nagyrészt a teraszon játszódik: hősünk, Topercer úr meglehetősen idegenül mozog a teraszon és napozóágyon, idegesen figyeli a csinos barátnőjére leselkedő veszélyeket.

Ezen a terepen alkalmilag szinte minden férfi próbálkozott, de akadt néhány nagymenő figura, helyi Casanova. (Például K., a fordító és ufószakértő, H., az alacsony, pókhasú, középkorú szociológus, aki nyers sárgarépával kínálgatta a fiatal lányokat, a hetedik X-hez közeledő, napégette bőrű Csoki bácsi, T., a rámenős mérnök, aki a nála tíz-húsz évvel idősebb, nagy keblű nőkre bukott, és Z., a szüntelen ismerkedési lázban égő, egyik ágytól, egyik nőtől a másikig szökellő matematikus.)

Orbán Ottó már 1982-ben, a *Vogelweide dallamára* című versében elsiratta a Lukácsbeli kalandokat, csajozásokat: *„Ó jaj, hogy eltűnt minden (...)" Földiekkel játszó földi tünemény* című, 1991-es versében pedig két színészre emlékszik, akik *„Lekúrták az égről a csillagot, aratták a nőket."* Az egyik meghízott, megkopaszodott, a másikból *„karcsú töpörtyű lett"*, és *„mindkettőből őskonzervatív családapa"*.

Lászlóffy Aladár regényében, *A képzeletbeli ásatásban* a fürdő egykori prospektusában szereplő kezelésekről, Méray Tibor *Ének a hajón* című novellájában a kertben található márványtáblákról ír, Csukás István pedig bédekkerbe való információkat közöl a *Mirr-Murr nyomoz Budapesten* című meseregényében. A (Szent) Lukács uszoda/fürdő neve sok író szövegeiben bukkan fel – többnyire csak említés szinten. Például: Csoóri Sándornál (a *Nomád naplóban* szereplő Az *abszurditások zöld mohájá*ban és a *Faltól falig*ban *A képek ereje* című írásban), Gyurkovics Tibornál (a *Skizofrén történelem*ben az *Öngyilkosság mint túl nem élési esély* című írásban), Hubay Miklósnál (Végtelen *napjaim – Napló)*, Konrád Györgynél *(Fenn a hegyen napfogyatkozáskor; AGENDA 1, Kerti mulatság).*



Fotó: Fortepan.hu

A Lukács uszoda napozója 1960-ban

Rengeteg újságíró is megénekelte a Lukács erényeit, bemutatta neves vendégeit. 1959-ben pedig Fehér Imre a *Gyalog a mennyországba,* 1983-ban Vészi János *A csoda vége* című filmje egy-egy jelenetét vette fel itt.

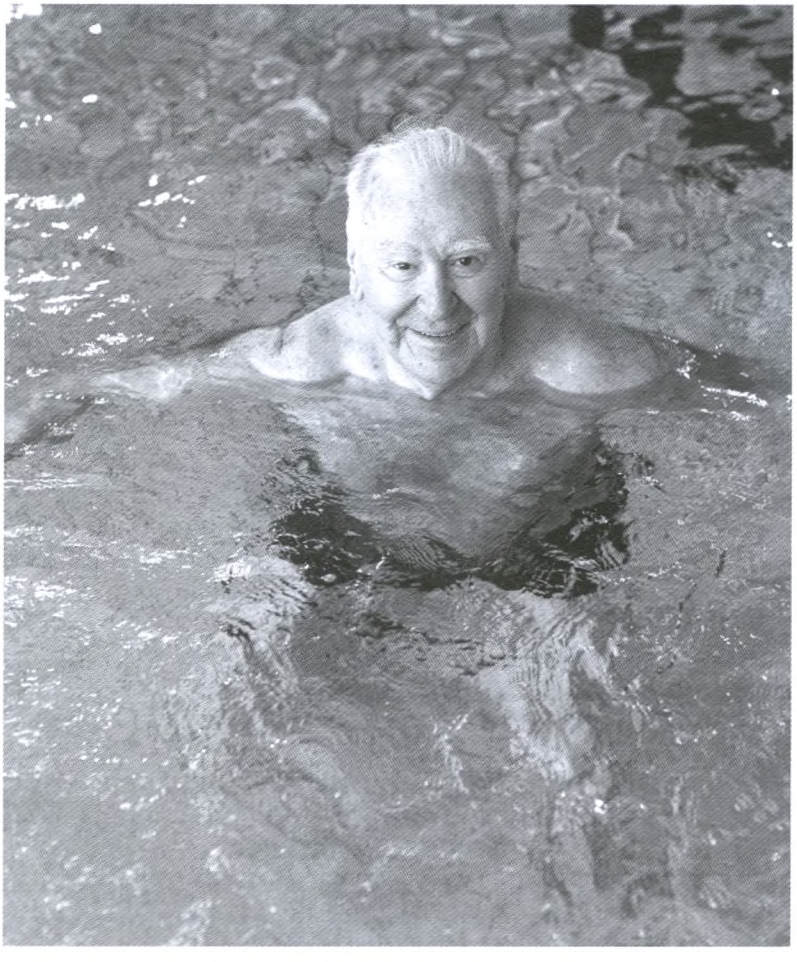
Az „eltűnt" Lukács nyomában

Az elmúlt egy-két évtizedben nagyon megváltozott a Lukács: aurája megkopott, vendégköre kicserélődött, generációk haltak ki, a kékharisnyáknak pedig már nem sikk ide járni. Talán az embereknek sincs már szükségük ilyen fajta „klubra", 1990 után amúgy is sorra nyíltak a jobbnál jobb kávéházak. Az sem lényegtelen – talán ezért is egyre több itt a külföldi vendég –, hogy a Lukács árai szinte megfizethetetlenné váltak. Egy szekrényes belépő ma 3000 forint. (Összehasonlításképpen: a hatvanas években egy 15 alkalomra szóló bérlet 40 forintba került. Illyés Gyula 1978-ban – január 4-i naplóbejegyzése szerint – 2, vagy, ha nagyon bőkezű akart lenni, 3 forint borravalót adott.)

A Lukács többé már nem emblematikus hely. Mítoszát egykori (törzs)vendégei emlékezete táplálja.

A LUKÁCSBAN MINDIG VAN MINJEN

A 86 éves, évtizedek óta a Frankel Leó úton lakó Robicsek György, sokaknak Gyuri bácsi, jóval több mint ötven éve jár két egymás közelében lévő épületbe: a Frankel zsinagógába és a Lukács uszodába. Eltávozott és jelenlegi rabbikról, költőkről, színészekről, a Lukács egykori borbélyműhelyéről, a Horthy testőreként szolgáló kabinosról és az uszodai minjenről beszélgettünk vele.



Fotó: Káldori Dániel

Robicsek György a Lukácsban

– Honnan került Gyuri bácsi ide, a Lukács környékére?

– Debrecenben születtem 1927-ben, onnan deportáltak, de szerencsére nem Auschwitzba, Ausztriába. '45 szeptemberében kerültem haza, mert flekktífuszos voltam, Günskirchent, ahol voltam, az amerikaiak szabadították fel, ők ápoltak egy régebbi SS-laktanyában. Remek bánásmódban volt részünk, mehettem volna bárhová a világon, jöttek ilyen toborzók hozzánk, Kanadából, Amerikából, de én mindenáron haza akartam jönni.

– Miért?

– A szüleimhez, nem tudtam róluk, hogy mi van velük. Először haza akartam menni, találkozni a szüleimmel, a testvéreimmel és majd csak utána tovább. A Debreceni Zsidó Gimnáziumba jártam („Egészségére, Gyuri bácsi, viszontlátásra" – szól oda egy hölgy elmenőben), de mikor hazajöttem, nem akartam tanulni tovább, hiába mondták szegény szüleim. Bennem volt, amit a deportálásban átélt az ember, cipelte magával, ott volt a szürkeállományában, és nem nagyon láttam értelmét tanulni ezek után. Volt ott pár fiú, azokkal összeálltunk, üzletelni. Feketéztünk, magyarul. Volt egy teherkocsi, azon jártunk át Romániába, sót hoztunk, nagy szó volt az akkoriban, meg ilyesmit. Jól kerestünk, nem akartam tanulni. Mégis levizsgáztam '48-ban gépjárműből. Azzal a jogosítvánnyal munkát is lehetett vállalni, sofőr lettem („De jó itt látni magát." – „Ugye, a régi helyünkön."). Ez ment egy darabig, de szóltak, volt a rendőrségen egy zsidó rendőrtiszt, az vigyázott ránk, és egyszer azt mondta nekünk, hogy fiúk, most már fejezzétek be, működik a gazdasági rendőrség, baj lesz. Én akkor fogtam magam, és feljöttem Pestre, ez 50-ben volt. Ajánlottak a Bimbó út 11.-ben egy ilyen romos lakást a földszinten. Volt pénzem, úgyhogy azt megvettem és rendbe hozattam. Fölvettek a TEFU-hoz teherkocsisofőrnek („Szabadság, szerelem, Gyuri bácsi." – „Tudja, hogy maga a kedvencem?" – „Ugyan, Casanova"), nagyon szerettem, de szegény anyám szégyellte. Mit mondanak majd a többi zsidóasszonyok, hogy egy zsidó fiú sofőrködik, ahelyett, hogy tanulna, egyetemre járna. Én nem

szégyelltem. Végül csak irodába kerültem, megcsináltam egy felsőfokú technikumot, a különbözetit is le kellett tennem, estire jártam meg vállaltam fuvarokat mellékesért. Volt egy szlogenem is: ha költözik, szállíttat, Robicsekre számíthat. Aztán átkerültem a biztosítóhoz, anyám is megbékélt, onnan mentem nyugdíjba. 1958-ban költöztem ide, a Frankel Leó utcába

– Azóta jár ide Gyuri bácsi, 55 éve?

– Egy kedves barátom lakott a Török utcában, találkoztunk az utcán, kérdeztem, hová megy, mondta, hogy ide a Lukácsba. Akkor lejöttem és itt ragadtam. Akkor még dolgoztam, csak este tudtam jönni, munkaidő után. '96-ban hagytam abba a munkát. Azóta hajnalban jövök. Itt vagyok mindennap reggel hatra, ha nem vagyok megfázva. Jankiper az egyetlen kivétel, olyankor biztos, hogy nem jövök, meg amikor az uszoda nincsen nyitva. Rásesónókor azért még eljövök ide is, én inkább vallásos érzelmű vagyok, de nem tartom azért a dolgokat olyan szigorúan. Hatszáztizenhárom parancsolat van, azt azért sokallom.

– Mi változott az uszodában – a kinti medencék kijárata melletti padokon kívül – azóta?

– Sok minden. Volt férfifodrászat, borotváltak is. Be kellett hozzá névvel jelentkezni, és mikor sorra került az ember, kikiabált a borbély, hogy „Kiss úúúr!", és akkor a Kiss úr szépen kimászott a vízből, és ment a fodrászhoz. Sokkal kedélyesebb volt a légkör, a személyzettel családiasabb viszonyban voltunk, most kevésbé barátkoznak. Itt volt a Tibi, az úszómester meg a Kovács úr, a kabinos, nagyon híres kabinos volt. Salute – ezt kiabálta messziről köszönésképpen. Azelőtt állítólag a Horthy testőrségében volt benne, nagyon agilis, tartásos ember volt. Én sokáig ott öltöztem, de aztán elcsaltak az úgynevezett előkelő sorra, itt ezt így hívják, na, ilyen VIP. Azóta itt vagyok, a 9-es kabinban már egy pár évtizede. Ott volt egy kis asztal, mindig hozott valaki rágcsálnivalót, beszélgettünk munka után, mindenki jobban ráért. Volt egy professzor is, a Tudományos Akadémia tagja, részt vett a paksi erőmű üzembe helyezésében is, ő is csatlakozott hozzánk. A törzsgárda most is megvan, látja a vízben maga is, meg akik most ideköszönnek. Minden évben kétszer összejövünk itt, húsvétkor, meg karácsonykor, reggel öt órakor az előcsarnokban. Mindenki hoz valamit, a nők egy kis fasírtot, süteményt, a férfiak italt és elbeszélgetünk. Most már egyre kevesebben vagyunk. Ha valaki meghalt közülünk, akkor kollektíven mentünk ki a temetésére. Ezen a soron különben az öreg Bárándy, az ügyvéd volt a főhangos, emlékszem a Kállai Ferire, nagyon kedves, közvetlen ember volt, mindenkivel megállt pár szóra, meg a Garas járt még ide meg a Némethy Feri, vele is remekül lehetett beszélgetni. A Vas István is a feleségével, a Szántó Piroskával, ők is kedves emberek voltak, a Vasnak olyan furcsa orgánuma volt, meg az Ipper Pálra emlékszem még, ahogy ott állt pucéran a zuhany alatt, és azt kiabálta, hogy „jaj, de szép az élet", az volt a mondása. A művészek nevét most ki is írták egy emléktáblára. Sokat jártam föl a napozóra, vasárnaponként nagy kártyapartik voltak, lehetett udvarolni a lányoknak, az ember, akkor még fiatal voltam, próbálta ott tennivenni magát (Jó reggelt!" – „Kezitcsókolom"). Vasárnap korán reggel idejöttem és lefoglaltam két-három ágyat, rájuk tettem egy-egy törülközőt. Ráfeküdtem az egyikre („Üdvözlöm." – „Alászolgája, főorvos úr"), később jöttek a nők, szabad ágyat kerestek, én udvariasan odaadtam egyet nekik, és akkor így lehetett ismerkedni. És főleg nem volt ilyen drága, jobban megengedhették maguknak az emberek. Itt különben soha antiszemita légkört nem tapasztaltam, engem semmilyen inzultus soha nem ért, még egy kétértelmű megjegyzés sem hangzott el, legalábbis én nem tapasztaltam. Rólam itt tudják, hogy zsidó vagyok, de nem téma, itt amúgy soha nem politizáltunk, szóba sem került ilyesmi. De mindig vigyáztam, hogy itt, a munkahelyemen, a házban, ahol lakom, tudják, hogy zsidó vagyok, hogy véletlenül se tegyenek megjegyzéseket, nem is volt ebből sose problémám.

„Ha költözik, szállíttat, Robicsekre számíthat"

– Mióta jár a Frankelba?

– Még régebben, mint ide, már a Bimbó útról oda jártam. Nem nagyon ismertem még Pestet, a Bimbó úti házban, a 11.-es szám volt, lakott egy ember, szódavizet gyártott, ha jól emlékszem, az mondta, hogy van itt egy templom, lementünk még apámmal egyszer, '52–53 körül, még Benoschofsky Imre volt a rabbi. („Új társalgót rendezett be magának, Gyuri bácsi?" – „Igen, mit szól hozzá?") Ünnepeken kezdtünk járni, fizettük az adót, megvettük az ülésünket. Schőner óbudai rabbi korában nagyon agitált, hogy járjak többet, még valami beosztást is akart ajánlani nekem. Egyszer odajött és megkérdezte, Robicsek úr, maga párttag, mondtam, az vagyok, sajnos. Aki párttag volt, nem vállalhatott hitközségi funkciót. Nem volt egyszerű párttagként templomba járni se. A Frankel nagyon jó templom, mert egy bérházba van beleépítve. Nem tudni, hogy aki bemegy, a templomba készül vagy valamelyik lakóhoz. Néha bementem a lépcsőházba, onnan kinéztem az ablakon az udvarra és mikor láttam, hogy nem jön senki, kijöttem megint, és úgy mentem be a zsinagógába. A nagyünnepeken szabadságot vettem ki, mindenki tudta persze, miért. Akkortól jártam még sűrűbben ide is, miután elmentem nyugdíjba. Akkor már a Singer bácsi volt a rabbi, a Tomi később került mellé. Mióta a Tomi van, vele nagyon jóban vagyok, még többet járok. Sőt, ha temetése van, és úgy érzi, nem lesz meg a minjen, felhív, hogy Gyuri bácsi, megyek magáért, jöjjön ki velem, kivisz kocsival a temetésre. Szívesen megyek a Frankelba, jól érzem magam, szeretem a társaságot, ott is törzsvendég vagyok. Egyébként nagyon sok zsidó jár ide, szoktam is mondani a rabbimnak, a Verő Tominak néha, hogy szombatonként menjünk le néha a Lukácsba, ott biztos megvan a minjen.

Vári György

Szántó T. Gábor

ÚSZÓHÁZ

Az eső volt a legjobb, a kiadós nyári zápor, amikor be kellett húzódni a hullámpala alá, a büfé elé, vagy hátul a csónakházba. A szegedi Tisza-part ilyenkor elnéptelenedett, nem mintha olyan nagy forgalom lett volna a rakparton, de ebbe a szövegbe kell a Tisza-part, el kell magyarázni, mi az úszóház, mert a jelenséget azokon kívül, akik oda jártak, ott élték nyári életüket gyakran évtizedeken át, kevesen ismerik.



Az egykori Regdon fürdő. A képek forrása: Bátyai Gitta: *Úszóházak a Tiszán*

Az úszóház a valahai csónakházak utódja, a parttal pontonhíddal összekötött hatalmas, vontatható deszkastég, vagy száz kabinnal körbe-körbe, amiben a fürdővendégek vetkőznek és öltöznek. A kabinok tetején, az emeleten, és a kabinok közrefogta térben lehet napozni. Az asztalok, székek délután benépesedtek, férfiak ultiztak, hölgyek kanasztáztak, sokan évtizedeken át, míg gyerekeik, unokáik a „kosárban": a kabinok közti U alakú térben vízbe süllyesztett, deszkából ácsolt medencében, melynek résein átfolyt a folyó iszapszínű vize, úsztak, fogócskáztak, gumilabdával fejeltek, és felnőttek. A kabinsor külső oldalán lehetett körbejárni az úszóházat a büfétől egészen hátra, a csónakházig. A fémkorlát túlsó oldalán hömpölygött a Tisza, a bójával körbevont szakaszon az árral szemben is próbálkozhattak a jobb úszók.

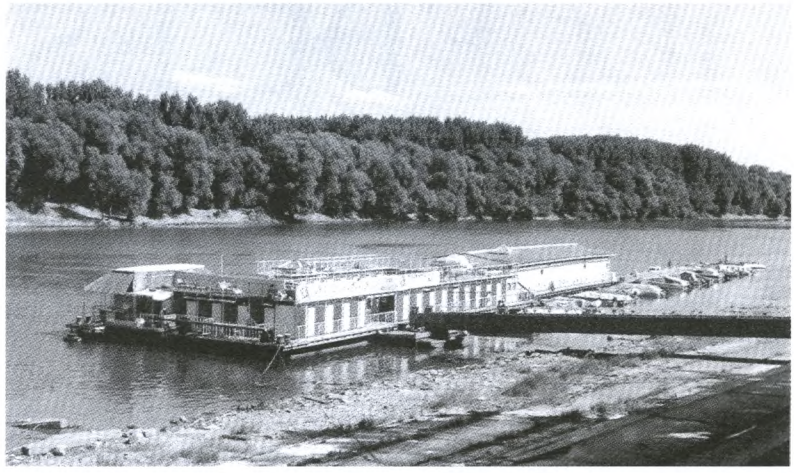
Míg tűzött a nap, törülközőiken, háncsaikon, szivacsaikon és gumimatracaikon feküdtek, társalogtak, olvasgattak vagy rádióztak a vendégek. Egyesek napernyők, vagy a lépcsők árnyékában szieszkáztak, altatták gyerekeiket termoszban, ételhordóban magukkal hozott és elfogyasztott ebédjük után, a nagyobbak kergetőztek, fröcskölték egymást a zuhanyozónál. Meleg nyári záporok idején azonban mindenki fedél alá igyekezett. Az eső végigvert a hullámos műanyag tetőn a büfé előtti asztalok fölött, ahová a napozók, kártyások, idősebbek beszorultak. A fiatalok közül sokan törülközőbe, pólóba vagy fürdőköpenybe bújva menekültek a kabinsor végén kezdődő sötét és kátrányszagú csónakházba, a keresztgerendákon három sorban egymás fölé helyezett hajótestek közé. A csónakházon túl csak a hosszú móló nyúlt ki a folyó fölött, ahol a bakokra fektetett hajókat festették, kátrányozták, eresztették vízre. A csónakházban a fiatalok bemásztak egy-egy hajótestbe, hátukat az oldalfalnak vetették, hallgatták az eső monoton kopogását a palatetőn, fülledt testük összeszorult, és ez volt a boldogság.

Az úszóház felnőtt-társadalma rétegzett volt: ki nem mondott, de érezhető osztályszempontok befolyásolták a közelebbi kapcsolatokat. Azt is lehetett tudni vagy sejteni, ki milyen származású, de a kamaszok között ez nem tűnt fontos szempontnak, a pubertás törvényei diktáltak. A lányok közül mindig volt, aki tetszett, s akadt olyan, akivel kölcsönös volt e vonzalom, ha legtöbbször nem is jelentett mást, mint szótlan nézelődést, be nem teljesült vágyakat, esetleg évődő játékot, néhány bizalmasabb mondatot, egy-két zsibbadásig nyújtott csókot, a felforrósodott testek borzongató érintkezését a vizes fürdőruhában. Ott ülni a csónakházban, a sötétben, a szülők, nagyszülők, idegen felnőttek által bármelyik pillanatban megtörhető varázsban, beszippantani a nedves deszka, a kátrány, a bőrbe ivódó napolaj és a nedves fürdőruha szagát; ülni a sötétben, megosztani a törülközőt, vagy felajánlani a fürdőköpeny kiterjesztett szárnyát és összebújni alatta: ez volt a szédítő kamaszkor.

Pestről jöttünk, a kővárosból, ahol nem jártunk strandra. E nyaralások a természet és a természetesség ígéretét hordozták. A fogózást és fejelést a kosárban, az iszapból és ágakból épített kunyhókat és bunkereket árvíz után a lapályon, a homokgránátokkal vívott

küzdelmet, a motorcsónakos vízitúrát, a szabad tűzön, bográcsban főzött vacsorát, és az esős délutánok romantikáját. A barátságokat és a szerelmet. Amikor sütött a nap, elvonulni az átforrósodott csónakházba túlzottan is feltűnő, egyértelmű és kockázatos volt, s nem csupán a lelepleződés miatt. Nemigen lehetett volna beszélgetni másról, mint egymásról, az örvénylő vonzalmakról és a közelgő elválás okozta szomorúságról, mely határt is szabott, fel is csigázta a képzeletet. Minderre persze nem voltak szavak, így sietősen csókolózni és egymás testét félve felfedezni a sötétben indokoltabbnak tűnt.

A csónakházi vonzalmak megédesítették az újra kisütő napon folytatott „vizulázást" a kosárban. A deszkákban megkapaszkodva, hol előrehúzódzkodva, hol elrugaszkodva, az iszapszínű víz alatt kergetőzni kimerülésig vagy vacogásig: ez jelentette a délutánok egyik legfontosabb elfoglaltságát, s a víz alatt egy-egy elnyújtott mozdulat erejéig hosszabban érni a másik bőréhez, levegőért felbukva hosszabban nézni a másik szemébe pedig olyan titkot, amitől elgyengült az ember.



A Szabadság úszóház napjainkban

Uri Asaf

A hentes kampóján

A modell fogsora kinyomja a felső ajkát, ettől békaszája van.
Szőke háta kérdőjel. Árammal töltött karja vörös a
fájdalomtól. A szünetben türelmesen kalapokat rajzol, példás
rajzot. Lógok a hentes kampóján, az ég nevet rajtam.
Sokára világosodik. Ha ő nyugodt, én is nyugodt lehetek,
ha távol van, nem lát. Lehet, hogy ő is kinevetne.
Az ostoba nevetésre ingerel.
Gondolataimra gézt tekerek.
Ne láss, ne érezz, fuss csak előre, a végtelenbe.

A *Morijá* földje

Fűszál gondolat,
bejön és kimegy.
Soha nem vettem kézbe, talán a vers ölte meg?
Szikla gondolat, szürke és lyukacsos,
a víz kifúrta, és a ciklámen, az őshonos.
Fele a földben, örök része barna és sötét.
Ez itt a Morijá földje, ne keress tovább,
„fogd egyetlen gyerekedet és vidd arra a helyre,
melyet neked mutatok".

A versek a szerző Együtt és külön *című kötetében jelennek meg a Kalligram kiadónál.*

HEGEDŰ ÉS LÉTRA, ÁLOM ÉS EMLÉKEZET

Marc Chagall és Ámos Imre kettős kiállítása

Marc Chagall-tárlat 2001-ben volt utoljára Budapesten. A Magyar Nemzeti Galéria idei Chagall-kiállítása a maga hatvan képével a párizsi Musée du Luxemburgban nyáron bemutatott művekre épít, kiegészítve az *Élet* című hatalmas vászonnal, melyben koncentrikus körökben jobbról balra „olvasható" a művész élete. A Párizsból importált kiállítás főkurátora Julia Garimoth-Foray. De amitől mindez külön érdekessé vált: az a koncepció,



Marc Chagall: Élet

ahogyan Kolozsváry Marianna kurátor Chagall mellé külön tárlatként beépítette Ámos Imre, a „magyar Chagall" 45 művét, az 1937-es emlékezetes találkozótól 1944-ig, mártírhaláláig tartó időszakából.

A két kiállítás tematikusan élethelyzetekre reflektál: Chagall a számkivetettségre is életörömmel, míg Ámos a szögesdrót apokaliptikus valóságára a halálraítélt víziójával.

„...csak csillogó higany, s kék lélek ömlik el vásznaimon"

Chagall motívumkincsében megőrződött az orosz stetl világa. Vityebszk – amely 1914/15-ben helyőrséggé vált – boldogtalan kisváros volt, ám belőle fakadt Chagall „földöntúlian boldog" festészete és személyes árnyalatokkal fűszerezett visszatérő témái: a család és szerelem (az első feleség: Bella), a zsidó szertartásrend és a bibliai történetek láncolata. Egy zsidó festő, aki fittyet hányt a képalkotás ősi tilalmának. Földrajzilag és időben négy nagy egységbe sorolhatóak a kiállított Chagall művek: Oroszország az első világháborúban, Párizs a két háború között, száműzetés az USA-ban, majd a háború utáni évek Franciaországban. Kevés a főmű, de nehéz is lett volna őket a világ minden pontjáról összetrombitálni... A háború előtti *Szamár a háztetőn* burkolt önirónia. Idilli korai kép 1916-ból Belláról és lányukról, Idáról. Kiforrott grafikák, életképek a helyőrségi városka háborús napjairól. Festményein a rabbikat ábrázoló portréit vityebszki koldusok alakjai ihlették, 1914 után pedig mindinkább feltűnt képein a vállán batyut cipelő csavargó, jiddisül: *luftmensch*, a nehéz időket vizionálva.

A kiállítás talán legszebb darabja a forradalom sikerén felbuzdulva festett 1917-es *Temetőkapuk*, Ezékiel látomásának héber szavaival. 1917/18-ban Vityebszkben művészeti kormánybiztos lett Chagall, művészeti iskolát alapított Maleviccsel és El Liszickijjel, ám a hivatalos propaganda nem sokáig tűrte a művész szubjektív stílusát. Chagall 1922-ben elhagyta hazáját, de továbbra is festett vityebszki rózsaszín házakat, falusi jeleneteket. Párizsban La Fontaine meséit illusztrálta, és az 1931-es palesztinai útja ihlette Biblia-illusztrációinak próféta és ősatya figuráit, melyekbe a bibliai történetek lényegét sűrítette.

A művésznél fontos az álomvilág felfedezése (*Az álom*, 1927) és vizuális többszólamúsága: menyasszonya utalhat a Szűzanyára (*Szent Iván-éji álom*, 1939), a festő önmagát állatfigurákkal azonosítja: érthető, hiszen a haszid vallásosság szerint az állatok az isteni természet

részei (Kakasfejű *férfi Vityebszk felett,* 1925). Artistáit, cirkuszait Picasso inspirálta. Az USA-ban keletkeztek emblematikus programfestményei: az 1942-es a *Keresztre feszítés sárgában* vásznán Krisztus dereka köré tálesz került, az égő háttérből zöld angyal repül a Tóratekercscsel, és egy luftmensch figura létrát tart az ég felé. A keresztény ikonográfia a zsidó vallási rituálé tartozékaival kiált a háborús világégés ellen. Az 1943-as *Háború* híres programmű és az 1938-44 közötti *Vörös ló* korántsem véletlenül ennyire zaklatott.

1944-ben meghal Bella, a gyász és az emlékek uralják ez év munkáit. 1948 a Franciaországba való visszatérés éve. A megnyugvás évtizedeiben születtek a könnyed, légies üvegablakok, és a hatalmas szintetizáló főművek, mint az 1964-es *Élet,* és képein maradtak motívumai: a gyertya, a hegedű, a hal, a falu, a tető, a holdfény és a tánc. Chagall mindvégig szédítő szabadsággal kezelte környezete tárgyait és a valóságot, képeiről hiányzik a nehézségi erő: ezt (kevesen tudják) Robert Delaunay orfikus kubizmusától vette át. De a nagy vetélytárs, Malevics szuprematizmusa is átcseng a művein, pl. az 1951-es *Vörös és fekete* vásznon. Apollinaire-i értelemben vett szürrealizmusát azonban joggal cáfolják.

„Bogáncsok között levetett sarukkal..."

Ámos Imre hazájában maradt és művein a vészterhes idők bús hordalékaként keveredik a chagalli (és saját) jelképrendszer az eszelős valósággal. Chagall költői lelkű forradalmár volt, Ámos pedig itthoni felfedezője, aki beépítette a nagy kortárs motívumait művei belső világába, amelyben a tradíció elemeiből új rendezőelv szerint kívánta felépíteni – emlékképeiből és a tárgyak külön világából megalkotott – „asszociatív expresszionizmusát". Ez hasonlított ugyan Chagall emlék-álom módszeréhez, de a művész megőrizte a képépítés hagyományos módját. Ámos és felesége, Anna Margit 1937. október 4-én látogatták meg párizsi útjukon a Mestert, akiről festmény emlékezik meg. A kiállításon Ámos két párizsi tájképe franciásan könnyed, akár Márffy ecsetjéről is pattanhatott volna. Az Álomképek, lélekképek tematikus egységben Nagykálló – a szülőváros – visszatérő képei keverednek az ámosi víziórendszerrel: ilyenek a *Sötét idők* sorozat festményei, az elmaradhatatlan angyalfigurák, *A halál angyala, A falumban,* az *Égő zsinagóga,* a *Szól a kakas,* a *Sárga angyal* és a *Síró angyal* stb. 1937-es *Látomása* a kállói zsinagóga, és vízióiban gyakran szerepel a létra, melyen át lelkünk transzportálódhat az égbe, valamint a mérleg (Megmérettetett, 1940). Megihlette – akár Chagallt – a keresztre feszített Krisztus 1944-ben.

Ámos világa egyre komorabbá vált. 1944 tavaszán a János Jelenések könyvét feldolgozó 12 lapos grafikai sorozatán az *Apokalipszis* négy lovasa ezen a földön száguld, a Biblia kilép a szakralitás teréből: a zsidó Jézust ábrázolja apokaliptikus helyzetben és a munkaszolgálat földi megpróbáltatása az evangélium színpadán zajlik. A szolnoki munkatábor benyomásait őrző *Szolnoki vázlatkönyv* (1944) tollrajzait digitális kivetítőn láthatjuk, lapjain az angyal a Jóság, Művészet jelképeként kering az ágait vesztett csonka fa (=az élet szimbóluma) előtt, miközben a szögesdrót mögött didereg a festőpár. A kiállításon külön egység az Ámost és feleségét láttató művek, valamint az öndokumentáció igényével készített festmények és rajzok. Az *Ünnepek* linómetszet-sorozatán az angyal Ámos arcával tekint, és képein és verseiben is gyakori az „önarckép-analízis". Szimbolikusan látnoki önarcképeiben előre látta sorsát, angyalként egyrészt ő lényegült át, másrészt az angyal védőangyal is.



Ámos Imre: Égő zsinagóga

Szemlélődő művészetére jellemző, hogy képein néha feltűnt a tükör – amely Chagallnak is gyermekkori felfedezése volt –, melyben tárgyak és emlékek tükröződtek. Az a művészet, amely a gyermekkori kisváros, a feleség, és különös tárgyak és lények: kulcs, hal, óra, gyertya, harsonás angyalok mikrovilágából merített, vált drámaibbá a háború előrehaladtával, ahogy korábbi pasztellszíneit felváltotta a narancsvörös és kobaltkék ellentéte (Festő *az égő ház előtt, Sötét idők*). A *Sötét idők* sorozat szintetizálja leginkább szimbólumrendszerét: a *Sötét idők VIII.* kései kettős portréján a festő egyik kezében kulcs, másikban gyertya, felesége kezében hegedű. Az ablak mögött – akárcsak Chagallnál – szálló falióra, hold, kakas, létra. De ami Chagallnál könnyedség és a tragikumban is irónia, az Ámosnál mindvégig szorongás előre látott sorsától.

Utolsó hét évének alkotásai tragikusan szépek – Ámos megérdemelne egy teljes életmű-kiállítást.

Szarka Zsuzsa

DP REGÉNY

Dunai Andrea: Levelek a hontalanságból. *Aura, Budapest, 2013, 193 oldal, 1990 Ft*



Fotó: Yadvashem.org

Életkép a feldafingi táborból, 1945

A második világháború befejeztével milliónyi hontalan (displaced person, DP) árasztotta el Németország útjait. Szovjetek elől menekülők, hazájukból elűzöttek, nácik, kollaboránsok, valamint több tízezer lágerből szabadult túlélő. A Berlinben élő újságíró és kutató levéltári források és korabeli sajtóanyagok alapján levélregényben mutatja be a magyar zsidó hontalanok életét a nyugati megszállási övezetekben.

A Dachau melletti Feldafingből írott első levelében Jakab, a legidősebb testvér értesíti Jolán húgát, hogy „csodával határos módon" életben maradt. „Ki tudja, mit hoz a jövő? Talán nem is akarom tudni" – írja. Nem szívesen megy be a városba, mert minden német polgár ruhája alatt SS-uniformist lát. Öccse, Gyuri, még 1938-ban kivándorolt Amerikába, és a Harvardon szerzett diplomát. Jakab történész karrierjét a zsidótörvények, majd a munkaszolgálat szakította meg. Szeretné megírni az elmúlt évtizedek történetét, ehhez kér segítséget öccsétől, Csalódására azonban neki írott leveleit az nem őrizte meg.

Jakabot és Gyurit, aki egy New York-i magyar zsidó lapnál dolgozik, lelki értelemben is egy világ választja el egymástól. A hazatérés vágya, az átéltek, bizalmatlanság, az elhúzódó nácitlanítás foglalkoztatja a túlélőket. Az Amerikában élő Gyuri kissé erőszakosan invitálja fivérét Amerikába. Úgy látja, hogy Magyarország fokozatosan „bolsevizálódik". A kelet-európai zsidók többsége viszont alijázni szeretne, de a Palesztinába vezető út még csak kevesek számára elérhető.

A harmadik testvér, Jolán egy ismerős borászatában rejtőzött és egyike annak a 250 szombathelyi zsidónak, akik a 4000-ből túlélték a holokausztot. Fivéreihez írott leveleiben beszámol a család viszontagságairól és veszteségeiről. Jolán orvosnak készül és amerikai bátyja ösztönzése ellenére sem kívánja elhagyni Magyarországot. A három testvér várva várt találkozása sem valósul meg, csak a két fivér találkozik rövid időre Bécsben. Jolán az utolsó pillanatban lemondja az utat, és a levelekből nem derül ki, hogy valaha viszontlátja-e majd fivéreit.

A szerző jó érzékkel osztotta ki a szerepeket a három testvér között. Jakab, a legidősebb, hosszas hányódás után ér révbe, Németországban. Öccse folytatja addigi életét az Egyesült Államokban, amelyet a legszabadabb országnak gondol. Jolán pedig optimista, lelkesedik az ország újjáépítéséért és örül a megújuló zsidó életnek. A három testvér sorsában három tipikus, mégis egyéni sorsot ismerünk meg. A New Yorkban élő Gyuri, sok bevándorlóhoz hasonlóan, szinte bizonyítási kényszerből is, amerikaibb az amerikaiaknál. Az amerikai zónában szabadult Jakab, helyzeténél fogva sincs annyira elragadtatva az amerikaiaktól, akik lenézőek s a világ urainak tekintik magukat. Végül, Jolán ritka leveleiből az derül ki, hogy ő elsősorban szakmai jövőjével és magánéletével van elfoglalva.

A *Levelek a hontalanságból* írói bravúr. Az olvasó teljesen azonosul a három szereplővel, elsősorban a hontalan Jakabbal, aki az igazi főszereplője a történetnek. A levelek zömét is ő írja. A könyv végéhez érve szinte csalódik az olvasó, amikor a hátlapról megtudja, hogy a levelezés fiktív, hiszen a három testvér annyira valóságos.

A könyvhöz Randolph L. Braham írt rövid bevezetőt, míg az 1950-ben megszakadó s egy kései epilógussal lezárt levelezés után Dunai Andrea alapos tanulmányát olvashatjuk a levélregény történelmi és társadalmi hátteréről.

Várnai Pál

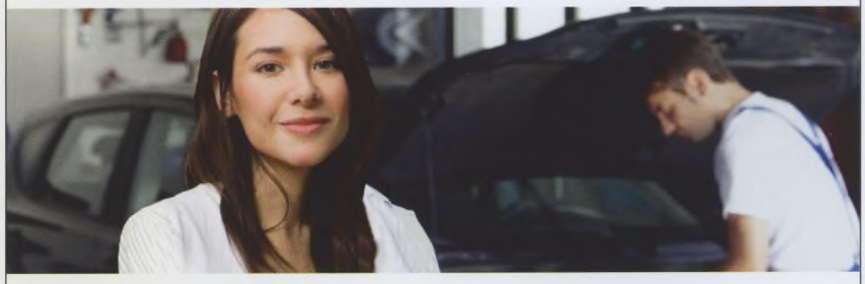
ÉLET ÉS IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kedvezményes előfizetési díj
1 évre 18 000 Ft
Megrendelhető a szerkesztőségben
(1089 Bp., Rezső tér 15.)
Telefon: 210-5149, 210-5159
Fax: 303-9241
e-mail: es@es.hu

AMI A CÍME.

Megjelenik minden pénteken!
Keresse az újságárusoknál
vagy fizessen elő!

Schiller Szervizek
ISO 9001:2009 szerint tanúsítva
Több, mint 20 éves tapasztalat!
Márkaszervizek és típustól független szervizszolgáltatások Budapesten, hat helyen!
BOSCH Service · TOYOTA · ŠKODA · FIAT · Service · CHEVROLET · Schiller KARAMBOLOS Centrum



- 24 órás autómentő
- Hozom-viszem szolgáltatás
- Szakszerű szervizelés
- Kedvező árak

Schiller Szervizek Budapesten hat helyen!
IV. Külső Váci út 20.
XIII. Váci út 113.
XIII. Dráva u. 18-22.
IV. Fóti út 143.
XIV. M3 bevezető
XV. Szentmihályi út 142.
BEJELENTKEZÉS: 452-11-76, 452-11-77 • WWW.SCHILLER.HU

AZZURI LEGÉNYEK
FUTBALL ÉS ZSIDÓSÁG

Négy előadásából álló magyar futballtörténeti sorozat Weisz Árpád emlékére a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület szervezésében, dr. Andreides Gábor és dr. Szegedi Péter történészek előadásában, a Bálint Ház Macesz-Gombóc termében csütörtökönként este 6 órától.



Előadássorozatunkban szeretnénk emléket állítani a Magyarországon méltatlanul elfeledett, tragikus sorsú Weisz Árpádnak és a Holokauszt többi magyar labdarúgó áldozatának, valamint az Olaszországban futballozó magyar labdarúgóknak és az ott dolgozó trénereknek.

November 21. csütörtök, 18:00 óra
Andreides Gábor:
Sport és propaganda a fasiszta Olaszországban

December 19. csütörtök, 18:00 óra
Andreides Gábor:
„Amikor még mi voltunk az olaszok"
– magyar edzők és futballisták Mussolini Itáliájában

Január 30. csütörtök, 18:00 óra
Szegedi Péter:
Zsidó MTK?
Történeti vázlat

Február 27. csütörtök, 18:00 óra
Szegedi Péter:
Bécs-Brünn-Brooklyn
A zsidó futball aranykora az 1920-as években

HELYSZÍN:
Bálint Ház (Macesz-Gombóc terem)
PONTOS CÍM:
Budapest VI. ker., Révay utca 16.
Belépődíj egy alkalomra: 600 forint
TOVÁBBI INFORMÁCIÓ:
www.mazsike.hu
www.facebook.com/mazsike1988

MAZSIKE · Bálint Ház · szombat

Bálint Ház
a hely, ami összehoz

Ami országunk



Portrék máskèppen - közèleti pàrbeszèd olyan személyisègekkel, akik szerint a közèlet a közè.

Csàki Judit beszèlgetèssorozata

December 14. 18:00

Vendèg: Esterhàzy Pèter

További információk az Info pultban,
telefonon: +36-1-311-9214, honlapon: www.balinthaz.hu
Bálint Ház | 1065 Budapest | Révay utca 16. | +36-1-311-6669